

LANDINRICHTING ZUIDWOLDE-NOORD

Cijfers en meningen uit de landbouw

September 1997

SIGN: L27-594
EX. NO: B
NLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

LANDINRICHTING ZUIDWOLDE-NOORD; CIJFERS EN MENINGEN UIT DE LANDBOUW
Voskuilen, M.J.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1997

Mededeling 594

ISBN 90-5242-406-3

56 p., tab., fig., bijl.

Onderzoek naar de landbouw in het landinrichtingsgebied Zuidwolde-Noord ten behoeve van de planvoorbereiding, waaronder de communicatie met de agrariërs in het gebied. Zuidwolde-Noord is een van de drie aan elkaar grenzende landinrichtingsgebieden in Zuidwolde, waarvoor eind 1996 de drie landinrichtingscommissies tegelijk zijn benoemd. Ook voor de andere twee gebieden - Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid - zijn landbouwkundige onderzoeken verricht, die zijn uitgebracht onder de titels: "Landinrichting Beneden Egge" (Mededeling 596) en "Landinrichting Zuidwolde-Zuid" (Mededeling 595).

Met behulp van gegevens uit de CBS-Landbouwtelling zijn de ontwikkelingen in de landbouw in het gebied tussen 1988 en 1996 beschreven, en is de huidige positie van de landbouw in de gebieden aangegeven, onder andere door een vergelijking te maken met het Noordelijk Zandgebied. Voor het verwoorden van de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en op enkele specifieke onderwerpen, zijn agrariërs geïnterviewd.

Landinrichting/Zuidwolde/Landbouw/Landbouwvisie/RAK/Herinrichting/Zuidwolde-Noord/Beneden Egge/Zuidwolde-Zuid

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

Blz.

WOORD VOORAF	5
LEESWIJZER	7
SAMENVATTING	9
1. INLEIDING	15
1.1 Achtergrond en doel	15
1.2 Ligging en grootte van het gebied	15
1.3 Aanpak	16
1.4 Bedrijfsomvang en -typering	18
2. ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE	19
2.1 Algemeen	19
2.2 Bedrijfstypen	19
2.3 Bedrijfs grootte	20
2.4 Productiesamenstelling	21
2.5 Grondgebruik	22
2.6 Vee stapel	23
3. HUIDIGE SITUATIE IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Bedrijfstypen	24
3.3 Bedrijfsomvang en continuïteit	25
3.4 Leeftijd en opvolging	26
3.5 Verkaveling	27
3.6 Mestproductie	29
3.7 Melkveebedrijven	31
3.8 Andere bedrijven	32
4. LANDBOUW IN ZUIDWOLDE-NOORD, BENEDEN EGGE EN ZUIDWOLDE-ZUID	34
4.1 Inleiding	34
4.2 Ontwikkelingen	34
4.3 Bedrijfsomvang	36
4.4 Leeftijd en opvolging	37
4.5 Andere aspecten	38
4.6 Melkveebedrijven	39
4.7 Conclusies	40

	Blz.
5. VISIE VAN LANDBOUWERS IN ZUIDWOLDE-NOORD	41
5.1 Inleiding	41
5.2 Bedrijfskenmerken	41
5.3 Landinrichting	42
5.4 Landbouw	47
6. AANBEVELINGEN	51
LITERATUUR	54
BIJLAGE	55
1. Nederlandse grootte-eenheid	56

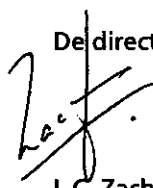
WOORD VOORAF

In Zuidwolde zijn eind 1996 voor drie aan elkaar grenzende landinrichtingsgebieden - Zuidwolde-Noord, Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid - de drie landinrichtingscommissies tegelijk geïnstalleerd. De commissies zijn verantwoordelijk voor de voorbereiding en de uitvoering van de landinrichtingsplannen. In de voorbereiding is onder andere behoefte aan actuele informatie over de landbouwkundige situatie in de gebieden. Verder willen de commissies de visie vanuit de landbouw vernemen op een aantal vraagstukken, zoals toekomstperspectieven van de landbouw en de wensen van de landbouw ten aanzien van de landinrichting. Dit was de aanleiding voor de Dienst Landelijk Gebied Drenthe (DLG Drenthe) een onderzoek te laten verrichten door het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO). Het onderzoek is vastgelegd in de volgende rapporten:

- Landinrichting Zuidwolde-Noord (Mededeling 594)
- Landinrichting Beneden Egge (Mededeling 596)
- Landinrichting Zuidwolde-Zuid (Mededeling 595)

Het onderzoek is besproken met dhr. A. Albers, Mw. J. Koopman en dhr. B.L. Schaap van DLG Drenthe. De inventarisatie van de bedrijven en de verzameling van de gegevens over de landbouwstructuur zijn verzorgd door Mw. C.M. de Zwijger-de Brabander. De interviews zijn afgenomen door Mw. E.A.J. Zwambag en dhr. M.J. Voskuilen.

In het bijzonder wil ik de geïnterviewde agrariërs bedanken voor hun medewerking.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, september 1997

LEESWIJZER

Dit rapport gaat over Zuidwolde-Noord. In hoofdstuk 1 worden de achtergrond, het doel en de aanpak van het onderzoek behandeld.

In hoofdstuk 2 zijn de ontwikkelingen in de landbouw in het hele gebied Zuidwolde beschreven, waarbij een vergelijking is gemaakt met de ontwikkelingen in het Noordelijk Zandgebied. Hoofdstuk 3 is gewijd aan de huidige positie van de landbouw in Zuidwolde, waarbij wederom het Noordelijk Zandgebied fungeert als vergelijkingsgebied. In hoofdstuk 4 is een aantal kenmerken van de landbouw in de drie landinrichtingsgebieden - Zuidwolde-Noord, Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid - met elkaar vergeleken. Alle drie de hoofdstukken (2,3 en 4) zijn gebaseerd op de gegevens van de Landbouwtelling.

In hoofdstuk 5 wordt de visie van de landbouw in Zuidwolde-Noord op de landinrichting en de landbouw in het gebied verwoord, op basis van interviews met agrariërs uit het gebied. Hoofdstuk 6 is ingeruimd voor een aantal aandachtspunten en aanbevelingen ten aanzien van de landinrichting in Zuidwolde-Noord.

Het gehele onderzoek in Zuidwolde is vastgelegd in drie rapporten, die bestaan uit een gelijkloidend deel (hoofdstukken 2, 3 en 4), en een gebiedsspecifiek deel (samenvatting, hoofdstukken 5 en 6). Om snel een indruk van het onderzoek te krijgen, kan de samenvatting worden gelezen (gele bladzijden). Meer gedetailleerde informatie over Zuidwolde-Noord is te vinden in de hoofdstukken 4, 5 en 6. Samen met hoofdstukken 1, 2 en 3 kan de lezer zich een compleet beeld vormen van het onderzoek.

SAMENVATTING

Achtergrond en doel

De landinrichtingscommissies voor Zuidwolde-Noord, Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid zijn eind 1996 gelijktijdig geïnstalleerd. Zij zijn belast met de voorbereiding en uitvoering van de landinrichtingsplannen voor deze drie aan elkaar grenzende gebieden in Zuidwolde (Drenthe). Daarbij is onder andere behoefte aan actuele gegevens over de landbouwkundige situatie in de gebieden. Ook willen de commissies graag weten hoe de boeren in de verschillende gebieden denken over de landinrichting en de landbouw. Dit was de aanleiding voor de Dienst Landelijk Gebied Drenthe het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) onderzoek te laten verrichten.

Het doel van het onderzoek is het geven van inzicht in de recente ontwikkelingen en de huidige positie van de landbouw in het landinrichtingsgebied Zuidwolde, en in de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en de landbouw in het gebied.

Aanpak en rapportage

Voor 1988 en 1996 zijn de landbouwbedrijven in de gebieden geïnventariseerd. Met behulp van de Landbouwtelling zijn vervolgens enkele kengetallen over de landbouwstructuur geselecteerd. Het Noordelijk Zandgebied fungeert in de studie als vergelijkingsgebied. Voor de visie vanuit de landbouw zijn acht agrariërs per landinrichtingsgebied geïnterviewd.

Het gehele onderzoek in Zuidwolde is vastgelegd in drie rapporten, getiteld:

- Landinrichting Zuidwolde-Noord (Mededeling 594)
- Landinrichting Beneden Egge (Mededeling 596)
- Landinrichting Zuidwolde-Zuid (Mededeling 595)

Deze samenvatting heeft betrekking op de resultaten van het onderzoek in Zuidwolde-Noord.

Ontwikkelingen in de landbouw

Het aantal landbouwbedrijven en de werkgelegenheid in de primaire landbouw zijn in Zuidwolde-Noord in de bijna tien jaar omvattende studieperiode veel sterker gedaald dan in beide andere landinrichtingsgebieden en in het Noordelijk Zandgebied. Met name het aantal melkveebedrijven is in Zuidwolde-Noord sterk afgenomen, wat gepaard ging met een sterke inkrimping van de melkveestapel. Het is aannemelijk dat het totale melkquotum in het gebied is gedaald. In dezelfde periode is de vleesveestapel sterk uitgebreid, waar-

door het totaal aantal grootvee-eenheden en de veebezetting niet of nauwelijks zijn veranderd. Kortom, in Zuidwolde-Noord heeft een verschuiving plaatsgevonden van de melkveehouderij naar de overige graasdierhouderij, wat een economische verzwakking betekent van de landbouw in het gebied. De geschetste ontwikkelingen zijn ook in de interviews naar voren gekomen. Enkele citaten:

"Veel ouderen stoppen. De grond gaat naar akkerbouwers of als er melk op zit, dan wordt hij verkocht of verhuurd aan mensen buiten de streek."
"Er zijn veel mensen die van buiten de streek hier land hebben. Dit vanwege het melkquotum. De grond wordt gebruikt om vee in te scharen."

Huidige positie van de landbouw

De ongeveer 140 landbouwbedrijven in Zuidwolde-Noord hebben ruim 2.900 ha cultuurgrond in gebruik en bieden omgerekend aan ongeveer 200 personen een fulltime baan. De landbouw in Zuidwolde-Noord staat vooral in het teken van de graasdierhouderij: het overgrote deel van de bedrijven behoort tot de melkvee- of overige graasdierbedrijven, en vrijwel het gehele areaal cultuurgrond bestaat uit grasland en voedergewassen.

De gemiddelde omvang van de bedrijven in Zuidwolde-Noord is veel kleiner dan in beide andere landinrichtingsgebieden en in het vergelijkingsgebied. De animo voor bedrijfsopvolging is in Zuidwolde-Noord dan ook vrij gering. Overigens zijn er in Zuidwolde-Noord meer jongere bedrijfshoofden dan in beide andere landinrichtingsgebieden. Gecombineerd geven de leeftijd van de bedrijfshoofden en de opvolgingssituatie een indicatie voor de vooruitzichten op het voortzetten van de bedrijven. Die vooruitzichten zien er voor Zuidwolde-Noord slechter uit dan voor Beneden Egge en het Noordelijk Zandgebied, maar beter dan voor Zuidwolde-Zuid. Wanneer veel bedrijven worden beëindigd, zijn er voor de blijvende bedrijven echter meer mogelijkheden voor bedrijfsvergroting en verdere bedrijfsontwikkeling. Momenteel is in Zuidwolde-Noord circa een derde van de totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar zonder opvolger. In het Noordelijk Zandgebied geldt dat voor een kwart van de oppervlakte cultuurgrond.

De geïnterviewde agrariërs in Zuidwolde-Noord verwachten dat er evenals in het verleden veel bedrijven zullen stoppen: *"Er blijven nog maar weinig grote bedrijven over."* Volgens sommigen komt er daarom ook voldoende grond vrij voor de blijvende bedrijven in het gebied. Anderen denken dat de grond niet zomaar vrijkomt, omdat oudere boeren of hobbyboeren de grond liever verhuren dan verkopen, of omdat er met de melk ook grond in gebruik komt bij bedrijven buiten het gebied. Het grootgrondbezit in het westelijk deel van Zuidwolde-Noord is volgens de geïnterviewden een rem op de ontwikkeling van de landbouw: de bedrijven die gepacht worden, zijn vaak verouderd. In heel Zuidwolde-Noord wordt circa een derde van het areaal cultuurgrond gepacht; in heel Zuidwolde en in het Noordelijk Zandgebied is dat ongeveer een kwart.

De melkveehouderij is de belangrijkste tak in Zuidwolde-Noord. De melkveebedrijven zijn weliswaar gemiddeld een stuk groter dan de overige bedrij-

ven in het gebied, maar in absolute zin toch beperkt van omvang. De gemiddelde omvang ligt tussen die van de melkveebedrijven in beide andere gebieden. Slechts een klein deel van de melkveebedrijven in Zuidwolde-Noord heeft een ligboxenstal, en er is weinig animo voor bedrijfsopvolging. De lage veebezetting is met het oog op de milieuwetgeving gunstig.

De geïnterviewden vinden dat het "ideale bedrijf" voor de nabije toekomst in de eerste plaats een goed inkomen moet opleveren. Qua omvang denken ze bij een melkveebedrijf aan 40 tot 80 melkkoeien, met een oppervlakte van 30 tot 60 ha, een veebezetting van hooguit 2,5 gve per hectare, en uitgeoefend als een gezinsbedrijf.

Beoordeling inrichting

De verkavelingssituatie in Zuidwolde-Noord loopt volgens de geïnterviewden van bedrijf tot bedrijf sterk uiteen, wat ook geldt voor de bedrijven van de geïnterviewden zelf. Het deel van de grond dat bij huis ligt, varieert op deze bedrijven van een kwart tot alle grond bij huis. Voor de verkavelingswensen kan het begrip "basisinrichting" gebruikt worden. De "basisinrichting" is een referentiebeeld voor een goede toestand van de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing voor een duurzame, veilige en concurrerende landbouw. Voor de melkveehouderij is een van de wensen een huiskavel van 60% van de bedrijfsoppervlakte. Een ruime meerderheid van de melkveebedrijven in Zuidwolde-Noord voldoet niet aan dit criterium. Over de waterhuishouding in het westelijk deel van Zuidwolde-Noord zijn de geïnterviewden tevreden. In het oostelijk deel zijn wel klachten geuit over het waterpeil. Een wat lager waterpeil zou wenselijk zijn, wat technisch gezien geen punt is. Over de ontsluiting is men over het algemeen tevreden.

Meningen over landinrichting

De meningen van de boeren in Zuidwolde-Noord over de landinrichting in het gebied lopen volgens de geïnterviewden uiteen van afwijzend tot een voorzichtig ja. Op basis van de interviews zijn er drie groepen onderscheiden. Een groep bestaat uit boeren die afwijzend tegenover landinrichting staan, omdat ze bijvoorbeeld bang zijn voor onttrekking van landbouwgrond voor natuur, of omdat het bedrijf geen knelpunten kent, of omdat ze vinden dat de boeren op eigen kracht de verkaveling kunnen verbeteren. De boeren in de tweede groep staan kritisch tegenover landinrichting, maar geven landinrichting het voordeel van de twijfel, omdat zij juist denken dat de boeren er niet in zullen slagen op eigen kracht de verkaveling te verbeteren. De derde groep bestaat uit boeren die vrij positief over landinrichting denken. De volgende citaten illustreren de meningen van de drie groepen:

"Zonder landinrichting kunnen ook de dingen worden klaargespeeld. Er komt hier vanzelf grond vrij, zodat er vrijwillig aan kavelruil of koop gedaan kan worden."

"Kavelruil zonder landinrichting is onmogelijk, omdat het een te complexe zaak is. Er zijn te veel mensen bij betrokken."

"Ik denk - als de kosten tenminste een beetje binnen de perken blijven - dat iedereen er wel voorstander van is, nagenoeg."

Meer in het algemeen komt uit de gesprekken met de geïnterviewden naar voren dat er grote aarzelingen ten aanzien van de landinrichting bestaan. Enerzijds ziet men over het algemeen wel de voordelen voor de landbouw. Zonder landinrichting zijn de knelpunten in de inrichting moeilijk op te lossen, en men is van mening dat het niet doorgaan van de ruilverkaveling Zuidwolde in 1983 nadelig is geweest voor de landbouw. Anderzijds zijn de agrariërs bevreesd voor de nadelige effecten, met name de claims vanuit natuur, en voor instanties die gaan beslissen over hun bedrijven. Met andere woorden er bestaat wantrouwen ten opzichte van de overheid. Een geïnterviewde:

"Ik zie het (landinrichting) als een aantal instanties die beslissen over onze bedrijven. Het gaat eerst allemaal vrijwillig en daarna wordt het opgelegd. Ik, en ook anderen hebben daar wantrouwen over."

Een meerderheid van de geïnterviewden is van mening dat er geen (echt) alternatief voor landinrichting is om de knelpunten in de inrichting - in hoofdzaak de verkaveling - weg te nemen. In vrijwillige kavelruil zien deze geïnterviewden weinig, omdat het maar heel langzaam vordert, mede doordat er vaak hindernissen opduiken, zoals persoonlijke problemen of problemen over de kwaliteit van de grond, en er (te) veel mensen bij betrokken zijn. Landinrichting biedt volgens hen meer mogelijkheden voor het realiseren van een efficiënte inrichting.

Knelpunten ruilproces

Het grootgrondbezit, de kwaliteit van de grond, het landinrichtingsplan en de gebondenheid aan de grond zijn factoren die volgens de geïnterviewden het ruilproces kunnen bemoeilijken. Als grootste moeilijkheid bij het ruilen wordt het particulier grootgrondbezit gezien. De geïnterviewden zijn bang dat van deze zijde weinig of geen medewerking zal worden verleend. De verschillen in kwaliteit van de grond - zoals verschil in grondsoort, droogtegevoeligheid en grondwaterstand - kunnen een knelpunt zijn bij het ruilen. Sommige geïnterviewden hebben hier wel op gewezen, maar tillen daar zelf niet zwaar aan, omdat daarvoor binnen landinrichtingsverband wel oplossingen voor te vinden zijn. Bij de planvorming is het van belang dat er voldoende inspraakmogelijkheden zijn, en dat er ruimte is voor aanpassingen van het plan. In de afgestemde ruilverkaveling waren die mogelijkheden er onvoldoende. De gebondenheid aan de grond ofwel de emotionele band met de grond zou ook een knelpunt kunnen vormen bij het ruilen. Voor de jongere generatie boeren zal die gebondenheid over het algemeen minder sterk zijn dan voor de oudere generatie boeren.

Aanbevelingen

Voor het welslagen van de landinrichting is de medewerking van de grootgrondbezitters erg belangrijk, mede omdat in Zuidwolde-Noord een behoorlijk areaal cultuurgrond gepacht wordt. Geadviseerd wordt daarom in een zo vroeg mogelijk stadium zich te verzekeren van de medewerking van grootgrondbezitters, of in ieder geval vast te stellen waartoe de grootgrondbezitters bereid zijn. In het uiterste geval zou men kunnen besluiten de begrenzing van het gebied aan te passen, of in delen van het gebied waar weinig moeilijkheden zijn te verwachten alvast met de uitvoering van (deel)plannen te starten.

De geïnterviewden vragen om een zo duidelijk mogelijk plan, en om een plan met ruimte voor aanpassingen. Deze wensen staan op gespannen voet. Gedeeltelijk is dat te ondervangen door het plan in samenspraak met het gebied op te stellen, door iedereen vanaf het begin bij de planvorming te betrekken. Hierdoor is de kans groter dat er een plan komt dat breed in het gebied wordt gedragen. Dan zullen er in een later stadium waarschijnlijk minder aanpassingen nodig zijn. Voorlichting en communicatie met de streek is verder van belang om de interesse voor landinrichting aan te wakkeren, de discussie op gang te brengen, en de denkbeelden over de (on)mogelijkheden van landinrichting scherp te stellen.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond en doel

In oktober 1996 is de landinrichtingscommissie voor Zuidwolde-Noord geïnstalleerd, tegelijkertijd met de landinrichtingscommissies voor Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid. De drie gebieden liggen in Zuidwolde en grenzen aan elkaar (figuur 1.1). Als vorm van landinrichting is in Zuidwolde-Noord en Beneden Egge gekozen voor een ruilverkaveling met administratief karakter (RAK), en in Zuidwolde-Zuid voor een herinrichting met bijzondere doelstelling. De landinrichtingscommissies zijn verantwoordelijk voor de voorbereiding en uitvoering van de landinrichtingsplannen. In de voorbereidingsfase is er onder meer behoefte aan actuele informatie over de landbouw in de gebieden, waaronder de wensen die er bij de agrariërs leven ten aanzien van de landinrichting. Om daarin te voorzien, heeft de Dienst Landelijk Gebied (DLG) Drenthe het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) een onderzoek laten verrichten.

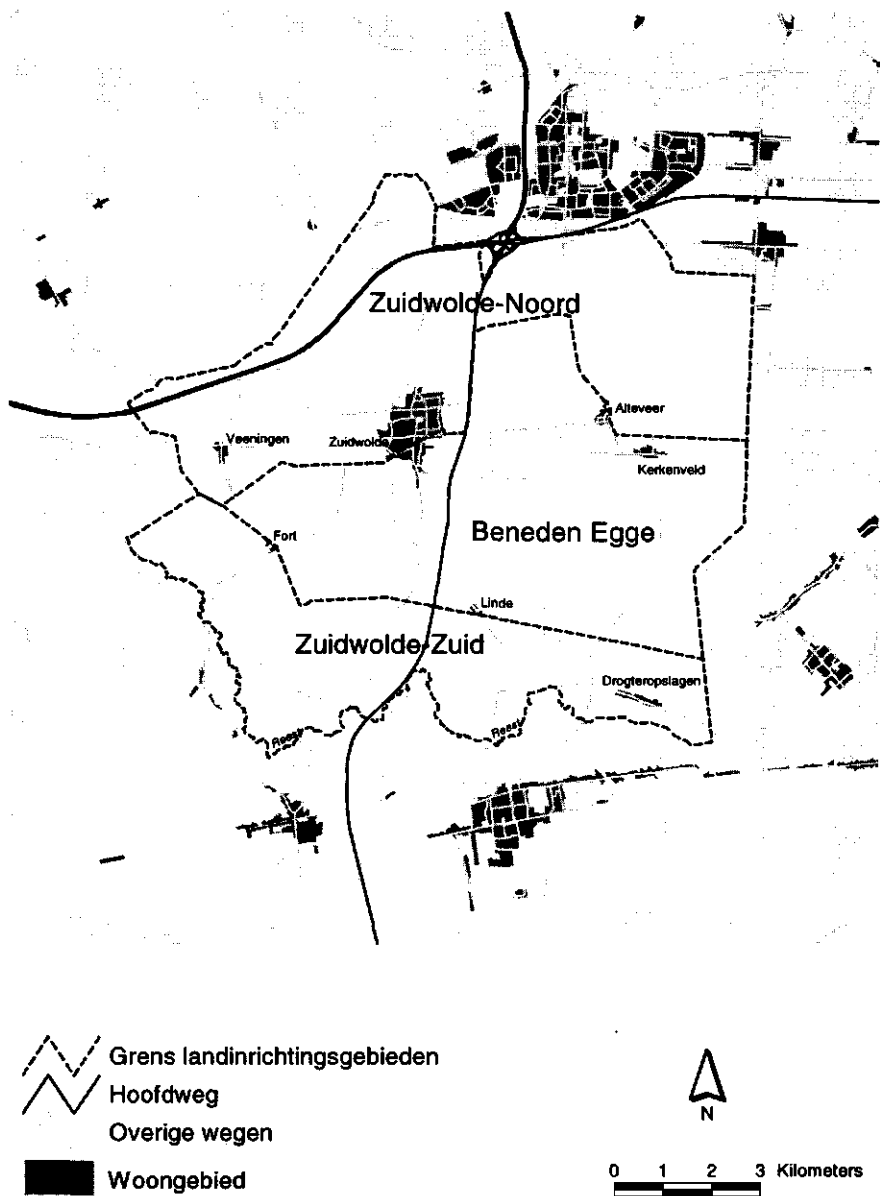
Doel van het onderzoek is:

het geven van inzicht in de recente ontwikkelingen en de huidige positie van de landbouw in het landinrichtingsgebied Zuidwolde, en in de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en de landbouw in het gebied.

1.2 Ligging en grootte van het gebied

In figuur 1.1 is de begrenzing van de landinrichtingsgebieden in Zuidwolde weergegeven. Globaal wordt het gehele gebied begrensd door de Reest in het zuiden en zuidwesten, door de Hoogetveense Vaart en de bebouwing van Hoogetveen in het noordwesten en noorden, en door de weg van Hollandscheveld naar Slagharen (N852) in het oosten.

De oppervlakte van de drie gebieden samen bedraagt circa 10.700 ha, waarvan 4.100 ha in Zuidwolde-Noord, 4.000 ha in Beneden Egge en 2.600 ha in Zuidwolde-Zuid (Provincie Drenthe, 1995). De geregistreerde agrarische bedrijven in het gebied hebben circa 7.800 ha grond in gebruik, waarvan ongeveer 7.400 ha bestaat uit cultuurgrond. Het overige grondgebruik bestaat in hoofdzaak uit bos- en natuurgebied.

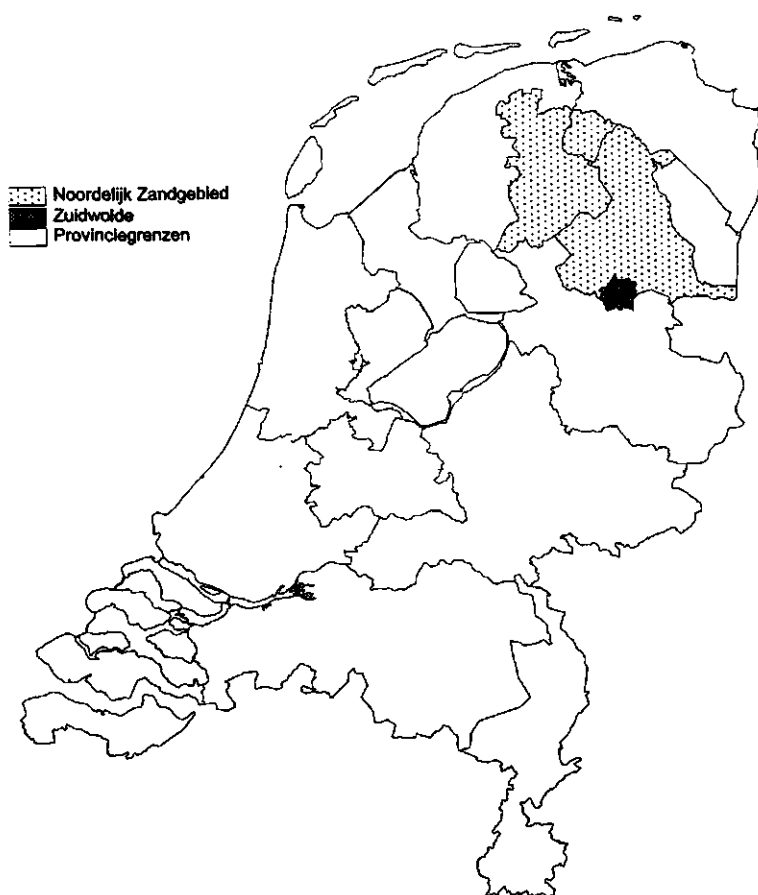
Figuur 1.1 Begrenzing landinrichtingsgebieden in Zuidwolde
Bron: AVV (RWS), CBS.

1.3 Aanpak

Het onderzoek bestaat uit twee onderdelen. Ten eerste omvat het een beschrijving van ontwikkelingen in de landbouw en de huidige positie van de landbouw in het gebied. Ten tweede wordt de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en de landbouw in het gebied behandeld. De aanpak van de twee onderdelen wordt hier in het kort toegelicht.

Ontwikkelingen en huidige positie landbouw

De analyse en beschrijving van de ontwikkelingen en van de huidige situatie in de landbouw is gebaseerd op de gegevens uit de Landbouwtelling van de geregistreerde bedrijven in het gebied. Daarvoor is zowel voor 1988 als voor

Figuur 1.2 Noordelijk Zandgebied

1996 een inventarisatie gemaakt van de bedrijven in het landinrichtingsgebied. De ontwikkelingen worden beschreven aan de hand van het aantal bedrijven, de samenstelling van de productie, het grondgebruik en de veestapel. Onderdelen van de beschrijving van de huidige situatie in de landbouw zijn: bedrijfstypen, bedrijfsgrootte, opvolging, verkaveling en mestproductie. De gegevens over verkaveling zijn afkomstig uit 1993. De belangrijkste bedrijfstypen worden afzonderlijk behandeld. Om de positie van de landbouw in Zuidwolde beter te kunnen beoordelen is een vergelijking gemaakt met die in het Noordelijk Zandgebied (figuur 1.2). Dit gebied omvat heel Drenthe met uitzondering van de Drentse Veenkoloniën en de Hondsrug, De Friese Wouden en een klein deel van Groningen (Zuidelijk Westerkwartier). In een apart hoofdstuk wordt de landbouwkundige situatie in Beneden Egge, Zuidwolde-Noord en Zuidwolde-Zuid onderling vergeleken.

Gebiedsvisie

Voor de visie vanuit de landbouw op een aantal aspecten van de landinrichting zijn acht agrariërs per deelgebied geïnterviewd. Hiermee is getracht een algemene indruk te geven van de verwachtingen en ideeën die er leven onder de boeren in het gebied ten aanzien van de landinrichting en de landbouw in het gebied. Bij de interviews is gewerkt met open vragen.

1.4 Bedrijfsomvang en -typering

Als een maat voor de economische omvang van de bedrijven is de Nederlandse grootte-eenheid (nge) gehanteerd. De nge biedt de mogelijkheid om de omvang van bedrijven te vergelijken. In bijlage 1 is een uitgebreide omschrijving van het begrip nge gegeven. Verder kunnen met behulp van de nge agrarische bedrijven worden getypeerd. Een bedrijf behoort tot een bepaald bedrijfstype als twee derde of meer van de totale nge-waarde afkomstig is van het aangegeven bedrijfsonderdeel, bijvoorbeeld: een bedrijf wordt getypeerd als melkvee(houderij)bedrijf wanneer ten minste twee derde van het totaal aantal nge uit de melkveehouderij komt. In dit onderzoek zijn vijf bedrijfstypen onderscheiden: melkveehouderijbedrijven, overige graasdierbedrijven, intensieve-veehouderijbedrijven, akkerbouwbedrijven en overige bedrijven.

2. ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE

2.1 Algemeen

In het landinrichtingsgebied Zuidwolde liggen circa 350 land- en tuinbouwbedrijven (op basis van de Landbouwtelling 1996) die bijna 7.400 ha cultuurgrond in gebruik hebben (tabel 2.1). Tussen 1988 en 1996 is het aantal bedrijven in Zuidwolde met bijna een vijfde gedaald, ofwel met gemiddeld 2,4% per jaar. In het Noordelijk Zandgebied was de daling - ruim 2% per jaar - iets minder groot. De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij de geregistreerde land- en tuinbouwbedrijven is in Zuidwolde in de studieperiode heel licht gestegen, terwijl het areaal cultuurgrond in het Noordelijk Zandgebied met bijna 4% is afgenomen. De werkgelegenheid in de primaire landbouw is in Zuidwolde met 20% gedaald, wat overeenkomt met de daling van het aantal bedrijven. In het Noordelijk Zandgebied is de daling wat minder groot.

Tabel 2.1 Overzicht enkele kengetallen van de landbouw naar gebied en jaar

Kengetal	Aantal Zuidwolde		Verskil 1988-1996 in procenten	
	1988	1996	Zuidwolde	Nrd. Zandgebied
Bedrijven	430	348	-19,1	-17,1
Cultuurgrond (ha)	7.294	7.368	+1,0	-3,6
Werkgelegenheid a)	656	527	-19,7	-16,4

a) Werkgelegenheid is uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (aje). Eén aje komt overeen met de arbeid van één persoon gedurende één jaar.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

2.2 Bedrijfstypen

In tabel 2.2 is de ontwikkeling van het aantal bedrijven weergegeven voor de onderscheiden bedrijfstypen. De belangrijkste en opvallendste ontwikkeling is de sterke daling van het aantal melkveehouderijbedrijven: in Zuidwolde daalde het aantal met een derde en in het Noordelijk Zandgebied met bijna 30%. Hier stond een vrij sterke stijging van het aantal overige graasdierbedrijven tegenover, die waarschijnlijk voor een deel te maken heeft met de overgang van melkveehouderij- naar overige graasdierbedrijven. Een dergelijke bedrijfstypeovergang vindt plaats als een melkveehouder besluit het melkvee af te stoten, en de rest van het bedrijf nog aan te houden.

Het aandeel van de melkveehouderijbedrijven op het totaal aantal bedrijven nam in de studieperiode af van 57% tot 47%, dat van de overige graasdierbedrijven steeg van 19% tot 28%. Het gezamenlijk aandeel van deze twee bedrijfstypen is hiermee vrijwel niet veranderd, en bedroeg in 1996 drie kwart.

De ontwikkelingen bij de andere bedrijfstypen varieerden van een vrij sterke daling van het aantal intensieve-veehouderijbedrijven tot een onveranderd aantal akkerbouwbedrijven. De aandelen van de andere bedrijfstypen op het totaal aantal bedrijven zijn in de afgelopen acht jaar niet zoveel veranderd, en liggen nu tussen 7% voor de akkerbouwbedrijven en 9% voor zowel de intensieve veehouderij als de overige bedrijven. In vergelijking met het Noordelijk Zandgebied zijn er in Zuidwolde wat meer intensieve-veehouderijbedrijven.

Tabel 2.2 Ontwikkeling aantal bedrijven tussen 1988 en 1996 naar gebied en bedrijfstype

Bedrijfstype	Aantal Zuidwolde		Indexcijfer 1996 (1988 = 100)	
	1988	1996	Zuidwolde	Nrd. Zandgebied
Akkerbouw	23	23	100	79
Melkveehouderij	244	164	67	71
Overige graasdier	80	99	124	118
Intensieve veehouderij	45	31	69	70
Overige	38	31	82	83
Alle	430	348	81	83

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

2.3 Bedrijfs grootte

Bedrijfsoppervlakte

De gemiddelde oppervlakte cultuurgrond van alle bedrijven in Zuidwolde is tussen 1988 en 1996 gestegen van 17,0 tot 21,2 ha, een stijging van een kwart. In het Noordelijk Zandgebied steeg de gemiddelde bedrijfsoppervlakte met 16%: van 22,0 tot 25,5 ha. De grotere stijging in Zuidwolde is veroorzaakt door enerzijds een iets sterkere daling van het aantal bedrijven in Zuidwolde en anderzijds door de hele lichte stijging van het areaal cultuurgrond in Zuidwolde tegenover een daling van het areaal cultuurgrond in het Noordelijk Zandgebied (zie ook paragraaf 2.1).

In tabel 2.3 is de procentuele verdeling van de bedrijven naar oppervlakte cultuurgrond opgenomen. In Zuidwolde nam het percentage bedrijven met een oppervlakte tot 15 ha af, en steeg het aandeel van de bedrijven met een oppervlakte van meer dan 30 ha. In het vergelijkingsgebied vond een verschuiving plaats van de categorie van 15 tot 30 ha naar de categorie van meer dan

30 ha. Momenteel zijn er in Zuidwolde meer bedrijven met een oppervlakte van 15 tot 30 ha en minder bedrijven met een oppervlakte van meer dan 30 ha dan in het vergelijkingsgebied.

Tabel 2.3 Procentuele verdeling bedrijven naar gebied, jaar en bedrijfsoppervlakte in ha

Ha	Zuidwolde		Noordelijk Zandgebied	
	1988	1996	1988	1996
Tot 15	52	44	42	42
15 - 30	33	33	30	22
30 en meer	15	23	28	36
Totaal	100	100	100	100

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

Bedrijfsomvang

De gemiddelde omvang van de bedrijven is in Zuidwolde tussen 1988 en 1996 gestegen van 33 tot 56 nge (Nederlandse grootte-eenheden; zie voor toelichting paragraaf 1.4 en bijlage 1), en in het Noordelijk Zandgebied van 40 tot 63 nge. Procentueel is de stijging van de gemiddelde bedrijfsomvang in Zuidwolde wat groter dan in het Noordelijk Zandgebied.

2.4 Productiesamenstelling

Als een maatstaf voor de economische betekenis van de verschillende landbouwsectoren is gebruik gemaakt van de nge. De ontwikkelingen in de aandelen van de verschillende productierichtingen zijn in Zuidwolde en in het Noordelijk Zandgebied vergelijkbaar: het aandeel van de graasdierhouderij (melkveehouderij en overige graasdierhouderij) is gelijk gebleven, het aandeel van de intensieve veehouderij en akkerbouw nam af en het aandeel van de tuinbouw steeg (tabel 2.4).

In beide jaren is de melkveehouderij - zowel in Zuidwolde als het Noordelijk Zandgebied - veruit de belangrijkste productierichting (tabel 2.4). In Zuidwolde is de intensieve veehouderij sterker, en de akkerbouw wat minder sterk vertegenwoordigd dan in het Noordelijk Zandgebied.

Tabel 2.4 Procentuele verdeling productie op basis van nge naar gebied, jaar en productierichting

Ha	Zuidwolde		Noordelijk Zandgebied	
	1988	1996	1988	1996
Melkveehouderij	67	63	69	68
Overige graasdierhouderij	8	12	8	10
Intensieve veehouderij	16	13	8	7
Akkerbouw	8	7	12	10
Tuinbouw	1	5	3	5
Totaal	100	100	100	100

Bron: CBS-Landbouwelling, bewerking LEI-DLO.

2.5 Grondgebruik

Tussen 1988 en 1996 is de oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij de land- en tuinbouwbedrijven in Zuidwolde heel licht gestegen (zie ook paragraaf 2.1). Het areaal grasland en voedergrassen is nauwelijks veranderd (-30 ha, ofwel -0,5%); het areaal bouw- en tuinland nam relatief vrij sterk toe (+104 ha, ofwel +10%).

Het areaal grasland daalde met 5% (-280 ha), en het areaal voedergrassen (snijmaïs) steeg met 30% (+250 ha). Met andere woorden de daling van het areaal grasland is gecompenseerd door de stijging van het areaal voedergrassen. Het gezamenlijk aandeel van grasland en voedergrassen op de totale oppervlakte cultuurgrond bedraagt 85% (71% grasland en 14% voedergrassen). Het aandeel van het areaal bouwland is tussen 1988 en 1996 niet veranderd (14%). De overige grond - 1% - is in gebruik voor de opengrondstuinbouw.

In vergelijking met het Noordelijk Zandgebied is in Zuidwolde het aandeel van de voedergrassen groter (10% om 14%) en het aandeel van het bouwland kleiner (17% om 14%).

Het gebruik van het bouwland is in Zuidwolde tussen 1988 en 1996 enigszins veranderd: een sterke toename van het areaal graan, poot- en consumptieaardappelen en een sterke daling van het areaal overige gewassen (met name peulvruchten). De belangrijkste akkerbouwteelt is die van fabrieksaardappelen, waarvan het aandeel in beide jaren circa 40% bedroeg. Het aandeel van het graan in het bouwplan bedraagt nu 29%, poot- en consumptieaardappelen nemen 13% van het areaal in, suikerbieten 15%, en de resterende 4% is voor overige gewassen, zoals bijvoorbeeld graszaad.

Het bouwplan in Zuidwolde komt in grote lijnen overeen met dat in het Noordelijk Zandgebied. Belangrijkste verschil is het aandeel van het graan in het bouwplan: in Zuidwolde 29% en in het Noordelijk Zandgebied 22%. De

aandelen van de overige gewassen zijn in Zuidwolde ongeveer 1 à 2% lager dan in het Noordelijk Zandgebied.

Het percentage van de grond in eigendom bij de gebruikers is in Zuidwolde tussen 1988 en 1995 vrijwel niet veranderd: respectievelijk 73% en 74%. In het Noordelijk Zandgebied steeg het aandeel eigendom licht: van 70 tot 73%.

2.6 Veestapel

De ontwikkelingen in de rundveestapel zijn in Zuidwolde en het Noordelijk Zandgebied vergelijkbaar: een sterke daling van het aantal melkkoeien (-19%), een vrijwel onveranderd omvang van de jongveestapel en een sterke toename van de vleesveestapel (tabel 2.5).

In de intensieve veehouderij is in Zuidwolde het aantal fokvarkens meer dan gehalveerd, terwijl het aantal vleesvarkens nauwelijks veranderde. In het Noordelijk Zandgebied daalde zowel het aantal fok- als vleesvarkens. Door een toename van de pluimveestapel is de pluimveehouderij in Zuidwolde nu in economisch opzicht (op basis van nge) net iets groter dan de varkenshouderij.

Tabel 2.5 Ontwikkeling veestapel tussen 1988 en 1996 naar gebied en diersoort

Bedrijfstype	Aantal Zuidwolde		Indexcijfer 1996 (1988 = 100)	
	1988	1996	Zuidwolde	Nrd. Zandgebied
Melkkoeien	9.054	7.310	81	81
Jongvee	8.347	8.211	98	101
Vleesvee	1.574	2.829	180	142
Fokvarkens	4.334	1.735	40	85
Vleesvarkens	13.046	12.931	99	89

Bron: CBS-Landbouwtekening, bewerking LEI-DLO.

De veebezetting in Zuidwolde is tussen 1988 en 1996 gedaald van 2,3 tot 2,2 gve (grootvee-eenheden) per hectare grasland en voedergewassen; in het Noordelijk Zandgebied daalde het aantal gve per hectare van 2,2 tot 2,1. Het aantal melkkoeien per hectare grasland en voedergewassen is in Zuidwolde afgenomen van 1,4 tot 1,2; in het Noordelijk Zandgebied nam het aantal melkkoeien per hectare af van 1,5 tot 1,3.

Tot de grootvee-eenheden behoren de verschillende soorten graasdieren, zoals melkvee, jongvee, vleesvee, schapen en paarden. Met behulp van op voederbehoefte gebaseerde normen zijn de verschillende soorten graasdieren omgerekend naar grootvee-eenheden. Ook in de mestwetgeving wordt met het begrip grootvee-eenheden gewerkt. Behalve de graasdieren worden ook de dieren in de intensieve veehouderij, zoals de varkens, hiertoe gerekend. Het aantal gve per dier in de mestwetgeving is gebaseerd op de fosfaatproductie. In paragraaf 3.6 wordt hierop nader ingegaan.

3. HUIDIGE SITUATIE IN DE LANDBOUW IN ZUIDWOLDE

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de huidige situatie in de landbouw, dat wil zeggen de situatie op basis van 1996. De gegevens over de verkaveling hebben betrekking op 1993. De beschrijving is opgezet vanuit de bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge. Een omvang van 20 nge komt in de melkveehouderij ongeveer overeen met 10 à 15 melkkoeien (inclusief bijbehorend jongvee), in de akkerbouw met een bedrijfsoppervlakte van 15 ha, uitgaande van het gemiddelde bouwplan in het gebied, en in de intensieve veehouderij met circa 70 fokvarkens of circa 500 vleesvarkens. De bedrijven met een omvang van 20 nge of meer zijn over het algemeen voor het inkomen overwegend afhankelijk van de landbouw. De bedrijven kleiner dan 20 nge zijn over het algemeen nevenberoepsbedrijven. Een omvang van 20 nge komt verder overeen met de ondergrens voor opname in het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO.

Ruim 30% van de bedrijven in Zuidwolde heeft een omvang van minder dan 20 nge. Deze groep bedrijven heeft 11% van de cultuurgrond in gebruik, en draagt 6% bij aan de productieomvang. Bijna twee derde van de bedrijven kleiner dan 20 nge behoort tot de overige graasdierbedrijven.

3.2 Bedrijfstypen

In totaal hebben in Zuidwolde 240 bedrijven (69%) een omvang van meer dan 20 nge. Daarvan behoort 62% tot de melkveehouderij-, 12% tot de overige graasdier-, 11% tot de intensieve veehouderij-, 5% tot de akkerbouw-, en 10% tot de overige bedrijven (tabel 3.1). In Zuidwolde zijn dus de graasdierbedrijven - evenals in het Noordelijk Zandgebied - veruit in de meerderheid.

Tot de overige bedrijven in Zuidwolde behoren gemengde bedrijven, zoals bedrijven met melkvee en varkens of bedrijven met akkerbouw en pluimvee, en tuinbouwbedrijven.

In tabel 3.1 is ook de gemiddelde bedrijfsomvang - uitgedrukt in nge - weergegeven. Met uitzondering van de akkerbouwbedrijven, is de gemiddelde omvang van alle andere bedrijfstypen in Zuidwolde kleiner dan die van de bedrijven in het Noordelijk Zandgebied.

Tabel 3.1 Verdeling bedrijven (aantal en %), en de gemiddelde bedrijfsomvang in nge naar gebied en bedrijfstype; bedrijven groter dan 20 nge, 1996

Bedrijfstype	Zuidwolde			Noordelijk Zandgebied	
	aantal	%	nge per bedrijf	%	nge per bedrijf
Melkveehouderij	149	62	81	66	97
Overige graasdier	29	12	35	11	43
Intensieve veehouderij	26	11	67	6	82
Akkerbouw	12	5	76	9	76
Overige	24	10	100	8	108
Alle	240	100	76	100	89

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

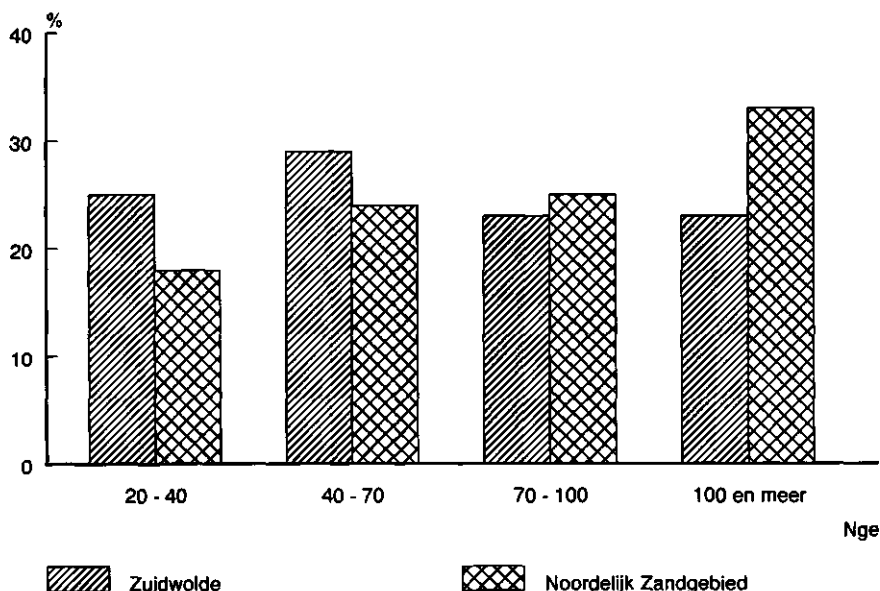
3.3 Bedrijfsomvang en continuïteit

De mogelijkheden voor continuïteit van een bedrijf hangen onder meer af van de behaalde financiële resultaten, de verhouding vreemd en eigen vermogen, de ontwikkelingen in de sector waartoe het bedrijf behoort en de inkomsten van buiten het bedrijf. Gegevens over deze aspecten zijn niet beschikbaar voor de bedrijven in het studiegebied. Om toch een indicatie te geven van de toekomstperspectieven van de bedrijven, kan de bedrijfsomvang (in nge) als een soort graadmeter worden gebruikt. Immers, de continuïteitskansen van een bedrijf stijgen bij een toenemende bedrijfsgrootte. Dat kan ook geïllustreerd worden aan de hand van het opvolgingspercentage: dat neemt toe bij een grotere bedrijfsomvang.

Welke omvang een bedrijf moet hebben om continuïteit op langere termijn te verzekeren, valt moeilijk te zeggen. Dat hangt zoals hiervoor is aangegeven af van verschillende factoren. Met dit in het achterhoofd kan heel globaal het volgende beeld worden geschetst. Bij een bedrijfsomvang van meer dan 70 nge zullen de toekomstperspectieven vrij gunstig zijn. Bij een omvang tussen 40 en 70 nge zijn de vooruitzichten iets minder gunstig, maar zal veel afhangen van de eerdergenoemde factoren. Voor bedrijven met een omvang van minder dan 40 nge zijn de toekomstperspectieven minder gunstig en spelen de hiervoor vermelde factoren een nog grotere rol, bijvoorbeeld in hoeverre er sprake is van (neven)inkomsten buiten het bedrijf.

De relatie tussen bedrijfsgrootte en opvolging zag er voor Nederland in 1996 als volgt uit: op de bedrijven met een omvang tussen 20 en 40 nge lag het opvolgingspercentage op 24%, op de bedrijven tussen 40 en 70 nge op 43%, en op de bedrijven met een omvang van meer dan 70 nge op 69%.

In figuur 3.1 is uitgezet hoe de bedrijven in Zuidwolde en het vergelijkingsgebied zijn verdeeld over verschillende bedrijfsgrootten. In Zuidwolde

Figuur 3.1 Procentuele verdeling bedrijven groter dan 20 nge naar bedrijfsomvang in nge en gebied, 1996

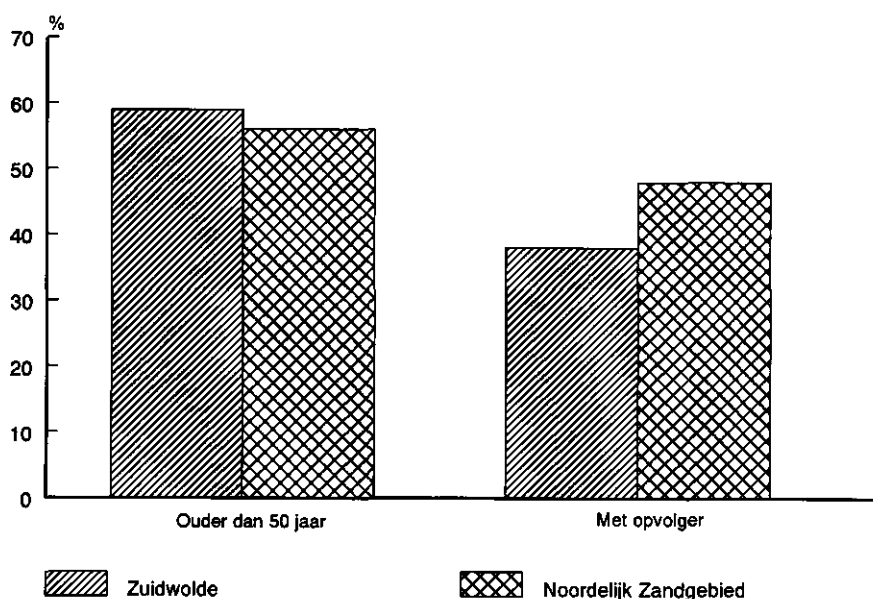
Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

heeft 46% van de bedrijven een omvang van meer dan 70 nge, tegenover 58% in het Noordelijk Zandgebied.

3.4 Leeftijd en opvolging

De vraag in de Landbouwtelling over de aanwezigheid van een opvolger wordt alleen gesteld aan bedrijfshoofden van 50 jaar of ouder. Het opvolgingspercentage geeft aan op hoeveel bedrijven met een (oudste) bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder, er een (schoon)zoon of (schoon)dochter is van minimaal 16 jaar die naar verwachting te zijner tijd het bedrijf over gaat nemen. Het opvolgingspercentage geeft een goede indicatie van het aantal bedrijven dat zal worden gecontinueerd.

In Zuidwolde zijn iets meer bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder dan in het Noordelijk Zandgebied (respectievelijk 59% en 56%), en het opvolgingspercentage in Zuidwolde ligt lager dan in het Noordelijk Zandgebied (38% om 48%, figuur 3.2). Het lagere opvolgingscijfer in Zuidwolde is niet verwonderlijk gezien de minder grote omvang van de bedrijven in Zuidwolde in vergelijking met het Noordelijk Zandgebied. Een nog groter contrast ontstaat wanneer de landelijke cijfers hier naast worden gelegd: 55% van de bedrijven heeft een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder, waarvan 52% een opvolger heeft.

Figuur 3.2 Percentage bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder en het opvolgingspercentage naar gebied; bedrijven groter dan 20 nge; 1996
Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

Naar bedrijfstype uitgesplitst, ligt het opvolgingscijfer in Zuidwolde het hoogst op de melkveehouderijbedrijven (44%) en het laagst op de overige graasdier- en akkerbouwbedrijven, waar slechts enkele bedrijven een opvolger hebben.

Een globale indicatie van de hoeveelheid grond die op termijn vrij zou kunnen komen, is de hoeveelheid grond die nu in gebruik is bij de bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar zonder opvolger. Voor de blijvende bedrijven biedt dat mogelijkheden tot vergroting van de bedrijfsoppervlakte en verdere bedrijfsontwikkeling. In 1996 hadden de bedrijven in het studiegebied met een bedrijfshoofd boven de 50 jaar zonder opvolger (inclusief de bedrijven kleiner dan 20 nge) circa 2.600 ha cultuurgrond in gebruik, wat neerkomt op ruim een derde van de totale oppervlakte cultuurgrond. In het Noordelijk Zandgebied ligt het aandeel op een kwart.

3.5 Verkaveling

In 1994 is het advies van de Centrale Landinrichtingscommissie uitgekomen over de notitie "Basisinrichting ten behoeve van de land- en tuinbouw"

van het Landbouwschap. "Basisinrichting kan worden omschreven als een referentiebeeld van een goede toestand van de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing voor een duurzame, veilige en concurrerende land- en tuinbouw en een flexibel grondgebruik" (CLC, 1994). In hoeverre het referentiebeeld bereikbaar is, hangt mede af van het planologisch, water- en milieubeleid voor het gebied, de fysieke toestand van het gebied en de technische en financiële mogelijkheden. Het begrip basisinrichting is uitgewerkt in inrichtingswensen per productierichting op het gebied van de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing. In dit onderzoek gaat - gezien de voorhanden zijnde gegevens - de aandacht uit naar de verkaveling, en dan met name die van de melkveehouderij. In figuur 3.3 zijn voor de melkveehouderij en de akkerbouw een aantal inrichtingswensen voor de verkaveling opgenomen. Met uitzondering van de gewenste perceelsgrootte, zijn de voorzieningen in het schema doorgaans onderdeel van landinrichting (collectieve voorzieningen). Voor percelen van voldoende omvang zijn de individuele agrariërs zelf verantwoordelijk.

Onderdelen	Melkveehouderij	Akkerbouw
Aantal		1 huiskavel en concentratie van eventuele veldkavels
Grootte	- huiskavel 60% van de bedrijfsoppervlakte - percelen van 4 ha - kaveldiepte max. 1.000 m	15 ha in typische akkerbouwgebieden
Vorm	zoveel mogelijk rechthoekige kavelvorm die indeling in percelen van voldoende vorm en grootte mogelijk maakt	

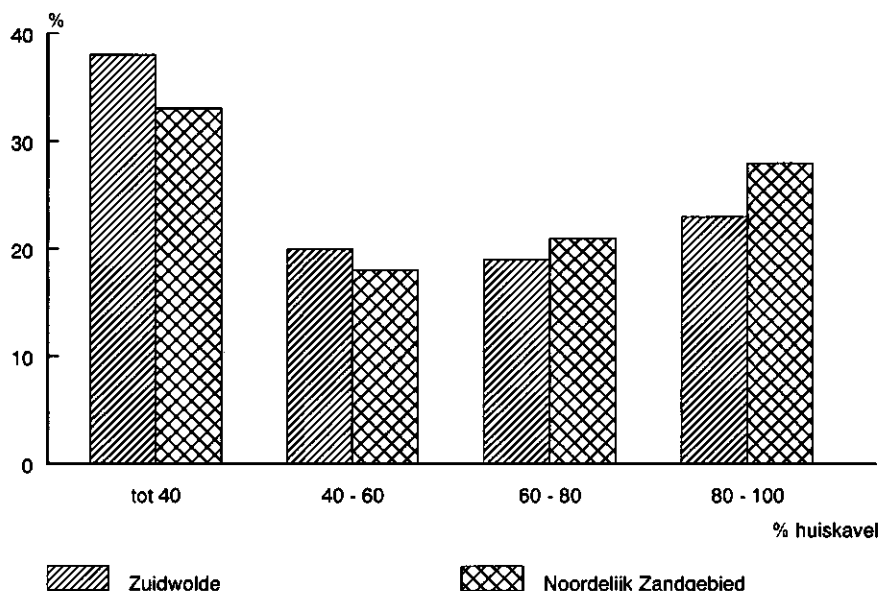
Figuur 3.3 Enkele inrichtingswensen voor de verkaveling in de melkveehouderij en de akkerbouw

Bron: CLC, 1994.

Het aantal kavels per bedrijf in Zuidwolde in 1993 (4,4) is vergelijkbaar met dat in het Noordelijk Zandgebied (4,6), wat ook geldt voor het aantal kavels per melkveehouderij- en akkerbouwbedrijf: 4,4 per melkveebedrijf in Zuidwolde en 4,2 in het Noordelijk Zandgebied, en 9,3 per akkerbouwbedrijf in Zuidwolde en 9,0 in het Noordelijk Zandgebied.

Belangrijkste verkavelingskenmerk voor de melkveehouderijbedrijven is het aandeel van de bedrijfsoppervlakte dat bij de bedrijfsgebouwen ligt. Deze huiskavel moet voldoende groot zijn om het melkvee daar in het weideseizoen op te laten verblijven. In Zuidwolde heeft 42% van de melkveebedrijven meer dan 60% van de bedrijfsoppervlakte aan huis liggen. In het Noordelijk Zandge-

bied is het aandeel van de melkveebedrijven met een huiskavel van meer dan 60% van de bedrijfsoppervlakte ongeveer de helft. Een meer gedetailleerd overzicht van de grootte van de huiskavel geeft figuur 3.4. In Zuidwolde zijn meer bedrijven met weinig (minder dan 40%) grond bij huis, en minder bedrijven met veel (meer dan 80%) grond bij huis dan in het Noordelijk Zandgebied. Het aandeel van de melkveebedrijven met een huiskavel tussen 40% en 60% is in beide gebieden gelijk (39%).

Figuur 3.4 Percentage melkveebedrijven naar het aandeel van de huiskavel op de totale oppervlakte cultuurgrond (% huiskavel) naar gebied, 1993

3.6 Mestproductie

Inleiding

Eind 1995 is de Integrale notitie mest- en ammoniakbeleid (LNV en VROM, 1995) uitgebracht, met daarin de beleidslijnen voor de komende 10 à 15 jaar. Kern van het voorgestelde beleid vormt het door de overheid en landbouwbedrijfsleven ontwikkelde systeem van de mineralenboekhouding. Bij invoering van het mineralenaangiftesysteem (MINAS) in 1998 vervalt de huidige mestboekhouding. In plaats van de nu geldende gebruiksnormen, die bepalen hoeveel dierlijke mest er per jaar op het land mag worden gebracht, komen de verliesnormen. Bij gebruik van dierlijke mest is een zeker verlies onvermijdelijk. Bij overschrijding van die hoeveelheid, de zogeheten verliesnorm, volgt een heffing. Bedrijven boven een veebezetting van 2,5 grootvee-eenheden (gve)

per hectare zijn met ingang van 1998 verplicht aan de mineralenaangifte mee te doen. Bedrijven beneden deze grens hoeven geen mineralenaangifte te doen. In 2000 wordt bekeken wanneer deze bedrijven wel mee moeten doen. Er geldt overigens wel een maximum aanvoernorm. Als op het bedrijf zelf geen mest wordt geproduceerd mag uiteindelijk niet meer dan 80 kg fosfaat per hectare met dierlijke en overige organische mest worden aangevoerd. In 1996 gold voor grasland nog een gebruiksnorm van 135 kg fosfaat per hectare en voor bouwland een van 110 kg fosfaat per hectare.

Het accent van het ammoniakbeleid ligt op emissiereductie. Een van de voorstellen is dat bedrijven met een veebezetting boven de 2,0 gve per hectare verplicht zijn een emissiearme stal te bouwen.

Eerst zal ingegaan worden op de huidige mestproductie in het gebied, en vervolgens op de veebezetting, die een belangrijke rol speelt in het voorgestelde mest- en ammoniakbeleid.

Mestproductie

De mestproductie is uitgedrukt in de hoeveelheid fosfaat, waarbij is uitgegaan van de door de overheid vastgestelde fosfaatproductienormen per diersoort (forfaitaire normen). De totale mestproductie - op basis van alle geregistreerde bedrijven - bedroeg in 1996 in Zuidwolde 840 ton. Per hectare cultuurgrond komt dit neer op 114 kg fosfaat. In het Noordelijk Zandgebied lag de productie op 87 kg fosfaat per hectare.

De maximale aanwendingsnorm voor grasland lag in 1996 op 135 kg fosfaat per hectare, en voor maïs- en bouwland op 110 kg. Op basis van deze normen is er in het studiegebied ruimte voor een fosfaatproductie van 940 ton, wat ruim 10% hoger is dan de totale fosfaatproductie in het gebied (op basis van forfaitaire normen). Weliswaar is er op gebiedsniveau geen mestoverschot, op bedrijfsniveau bestaan er wel overschotten. Circa een kwart van alle mestproducerende bedrijven in Zuidwolde heeft een mestoverschot (in het Noordelijk Zandgebied 14%). Het mestoverschot op deze bedrijven bedraagt een derde van de totale mestproductie in het gebied, waarvoor op de overige bedrijven in het gebied (theoretisch) voldoende afzetmogelijkheden zijn.

Veebezetting

In het mest- en ammoniakbeleid wordt een onderscheid gemaakt in bedrijven op basis van de veebezetting. Bedrijven met een veebezetting van meer dan 2,5 grootvee-eenheden (gve) per hectare zijn verplicht aan het mineralenaangiftesysteem (MINAS) mee te doen. Binnen MINAS staat één gve gelijk aan één melkkoe met een mestproductie van 41 kg fosfaat. Op basis van hun mestproductie worden de verschillende diersoorten omgerekend naar gve, bijvoorbeeld: 2,5 gve komen overeen met of 2,5 melkkoeien, of 5 fokzeugen of 14 vleesvarkens.

In Zuidwolde ligt op 40% van alle bedrijven met vee en een omvang van meer dan 20 nge de veebezetting boven 2,5 gve per hectare; voor het Noordelijk Zandgebied geldt dat voor een kwart (tabel 3.2). Het deel van de melkvee-

bedrijven met een veebezetting van meer dan 2,5 gve per hectare bedraagt in Zuidwolde 30% en in het Noordelijk Zandgebied 20%.

Tabel 3.2 Procentuele verdeling bedrijven groter dan 20 nge met vee naar veebezetting en gebied in 1996

Gebied	Gve per hectare			totaal
	tot 2,0	2,0 - 2,5	2,5 en meer	
Zuidwolde	34	26	40	100
Noordelijk Zandgebied	43	32	25	100

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

De gemiddelde veebezetting op de melkveebedrijven bedraagt in Zuidwolde 2,3 gve per hectare, die als volgt is opgebouwd: 2,1 gve komt uit de melkveehouderij, 0,1 gve uit de overige rundveehouderij en 0,1 uit de intensieve veehouderij. Met andere woorden de melkveehouderijbedrijven in Zuidwolde (en ook in het Noordelijk Zandgebied) richten zich vrijwel uitsluitend op de melkveehouderij.

3.7 Melkveebedrijven

In 1996 lagen er in Zuidwolde 149 melkveehouderijbedrijven met een omvang van meer dan 20 nge (62% van het totaal aantal bedrijven groter dan 20 nge), die ruim 60% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik hadden en ruim 60% van de economische omvang - op basis van nge - van de landbouw in Zuidwolde realiseerden. In de vorige paragrafen is aan de hand van verschillende thema's onder meer aandacht besteed aan de melkveehouderijbedrijven in het studiegebied, en in het Noordelijk Zandgebied. In tabel 3.3 zijn die gegevens samengebracht, en aangevuld met enkele andere gegevens.

De structuur van de melkveehouderijbedrijven in Zuidwolde steekt ongunstig af tegen die in het Noordelijk Zandgebied. De bedrijven in Zuidwolde zijn kleiner in omvang, zowel in aantal melkkoeien als in oppervlakte grond, ze beschikken minder vaak over een ligboxenstal en ze zijn slechter verkaveld. De veebezetting in Zuidwolde ligt weliswaar iets hoger dan in het Noordelijk Zandgebied, maar is met het oog op de mestwetgeving redelijk. Er is overigens nog een behoorlijke groep bedrijven (30%), die een veebezetting heeft van meer dan 2,5 gve per hectare. Omdat de melkveebedrijven sterk zijn gespecialiseerd op de melkveehouderij, moet een eventueel gewenste verlaging van de veebezetting vooral worden gerealiseerd binnen deze tak. Voorbeelden daarvan zijn een toename van de melkproductie per koe, verlaging van de jongveebezetting, en aankoop van grond. De minder sterke structuur van de melkveehouderij in Zuidwolde komt tot uiting in een laag opvolgingspercentage.

Tabel 3.3 Overzicht kengetallen van de melkveehouderijbedrijven groter dan 20 nge naar gebied; 1996 tenzij anders vermeld

Kengetal	Zuidwolde	Noordelijk Zandgebied
Nge per bedrijf	81	97
Melkkoeien per bedrijf	47	58
Jongvee per 100 melkkoeien	103	92
Hectare per bedrijf	31	38
Gve_mest per 100 ha a)	226	214
Melkkoeien per 100 ha	155	155
% met ligboxenstal b)	44	69
% bedrijven met meer dan 60% huiskavel b)	42	49
Opvolgingspercentage	44	57

a) Gve volgens de mestwetgeving; b) 1993.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

3.8 Andere bedrijven

Behalve de melkveehouderijbedrijven zijn er nog vier typen bedrijven onderscheiden. In totaal vallen in deze vier typen 91 bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge. In deze paragraaf wordt een korte karakteristiek per bedrijfstype gegeven.

Overige graasdierbedrijven

De 29 overige graasdierbedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben 8% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren 5% van de economische omvang. Gemiddeld hebben deze bedrijven 20 ha cultuurgrond in gebruik, die vrijwel helemaal bestaat uit grasland. De omvang van de bedrijven is klein: liefst drie kwart van de bedrijven heeft een omvang beneden de 40 nge. Ongeveer 60% van de bedrijven heeft een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder zonder opvolger.

In totaal (inclusief bedrijven kleiner dan 20 nge) zijn er circa 100 overige graasdierbedrijven - ofwel bijna 30% van het totaal aantal bedrijven - die 15% van het areaal cultuurgrond in gebruik hebben. Hoewel de bedrijfshoofden over het algemeen al wat ouder zijn en er meestal geen opvolger is, wil dit niet zeggen dat veel van deze bedrijven op korte termijn zullen stoppen. Meestal drukken op deze bedrijven weinig financiële lasten, en zijn er ook andere bronnen van inkomsten. Door bijvoorbeeld verhuur van land, en het inscharen van jongvee kunnen de bedrijven een soort ondersteunende rol spelen voor de melkveehouderij.

Akkerbouwbedrijven

De 12 akkerbouwbedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben circa 10% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren 5% van de economische omvang. Zowel de gemiddelde omvang (nge) als de gemiddelde oppervlakte zijn vrijwel gelijk aan die van de akkerbouwbedrijven in het Noordelijk Zandgebied. Het bouwplan in de twee gebieden komt dan ook met elkaar overeen. In dat bouwplan is een groot deel ingeruimd voor de teelt van fabrieksaardappelen (circa 40%). De graanteelt komt in oppervlakte op de tweede plaats, waarvan het aandeel in het bouwplan in Zuidwolde iets groter is dan in het vergelijkingsgebied (27% om 22%). Ook de verkaveling van de bedrijven wijkt in beide gebieden nauwelijks van elkaar af. Vrijwel geen enkel akkerbouwbedrijf in Zuidwolde met een bedrijfshoofd van ouder dan 50 jaar heeft een opvolger.

Intensieve-veehouderijbedrijven

De 26 intensieve-veehouderijbedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben 2% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren bijna 10% van de economische omvang. Een vrij grote groep van deze bedrijven heeft een geringe omvang (ruim 40% is kleiner dan 40 nge). Binnen de intensieve veehouderij is er een behoorlijk verschil in omvang: de gemiddelde omvang van de 10 pluimveehouderijbedrijven bedraagt 87 nge, die van de 9 varkensbedrijven is slechts 53 nge. Ook de overige intensieve-veehouderijbedrijven - vleeskalverbedrijven en gemengde bedrijven - hebben een niet zo grote omvang (57 nge).

Op de intensieve-veehouderijbedrijven in Zuidwolde komen evenals in het Noordelijk Zandgebied vrij veel jonge bedrijfshoofden voor. Het opvolgingspercentage ligt in Zuidwolde iets hoger dan in het Noordelijk Zandgebied.

Overige bedrijven

De 24 overige bedrijven (groter dan 20 nge) in Zuidwolde hebben 8% van het totale areaal cultuurgrond in gebruik en realiseren ruim 10% van de economische omvang. Tot de overige bedrijven behoren gemengde veehouderijbedrijven (12), bedrijven met akkerbouw en veehouderij (8) en tuinbouwbedrijven (4). De gemiddelde bedrijfsomvang van de overige bedrijven ligt duidelijk boven dat van alle andere bedrijfstypen, wat veroorzaakt wordt door de grote gemiddelde omvang van de tuinbouwbedrijven. De omvang van de gemengde veehouderijbedrijven ligt op het gemiddelde van alle bedrijven. De resterende bedrijven zijn vrij klein in omvang.

Een groot deel van de overige bedrijven heeft een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar, en het opvolgingspercentage op deze bedrijven is laag.

4. LANDBOUW IN ZUIDWOLDE-NOORD, BENEDEN EGGE EN ZUIDWOLDE-ZUID

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de landbouw in de drie landinrichtingsgebieden - Zuidwolde-Noord, Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid - onderling vergeleken. In paragraaf 4.2 staan de ontwikkelingen in de landbouw centraal, in paragraaf 4.3 en verder de huidige positie van de bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge.

4.2 Ontwikkelingen

De landinrichtingsgebieden Zuidwolde-Noord en Beneden Egge zijn gemeten in aantal bedrijven, oppervlakte cultuurgrond en werkgelegenheid ongeveer even groot. Het landinrichtingsgebied Zuidwolde-Zuid is veel minder groot (tabel 4.1). In Zuidwolde-Noord zijn tussen 1988 en 1996 het aantal bedrijven en de werkgelegenheid veel sterker gedaald dan in beide andere gebieden. Verder is in Zuidwolde-Noord het areaal cultuurgrond iets afgenomen, terwijl in beide andere gebieden het areaal cultuurgrond licht is gestegen.

Tabel 4.1 Overzicht enkele kengetallen van de landbouw in Zuidwolde-Noord (Zw-Nrd), Beneden Egge (B-Egge), en Zuidwolde-Zuid (Zw-Zd)

Kengetal	Aantal in 1996			Indexcijfer 1996 (1988 = 100)		
	Zw-Nrd	B-Egge	Zw-Zd	Zw-Nrd	B-Egge	Zw-Zd
Bedrijven	136	126	86	75	85	85
Cultuurgrond (ha)	2.926	2.687	1.755	97	103	105
Werkgelegenheid a)	198	195	134	73	83	90

a) Werkgelegenheid is uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (aje). Eén aje komt overeen met de arbeid van één persoon gedurende één jaar.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

Zuidwolde-Noord

Zuidwolde-Noord is bij uitstek een graasdierhouderijgebied. Vrijwel het gehele areaal cultuurgrond dat in gebruik is bij de landbouwbedrijven in dit gebied bestaat uit grasland en voedergewassen. In de studieperiode is daarin

niets veranderd, de gebruikelijke verschuiving van grasland naar snijmaïs daargelaten. Het aandeel van de graasdierhouderij in de economische omvang van de landbouw is ook niet veranderd. Er heeft echter wel een verschuiving plaatsgevonden van de melkveehouderij naar de overige graasdierhouderij, die geïllustreerd kan worden met de verandering in de veestapel: een sterke daling van het aantal melkkoeien (-24%) en een forse uitbreiding van de vleesveestapel. Per saldo is het aantal grootvee-eenheden echter niet veranderd. De ontwikkelingen in de veestapel en het areaal cultuurgrond leidden tot een lichte toename van de veebezetting (van 2,1 tot 2,2 gve per hectare). Het aantal melkkoeien per hectare is echter sterk gedaald (van 1,3 tot 1,0 melkkoe per hectare). De sterke daling van het aantal bedrijven in dit gebied is in hoofdzaak veroorzaakt door de zeer sterke afname van het aantal melkveehouderijbedrijven: tussen 1988 en 1996 met bijna 40%. Naast grasland en voedergewassen is een klein gedeelte (6%) van het areaal cultuurgrond in gebruik als bouwland. In de studieperiode heeft een verschuiving plaatsgevonden naar de graanteelt, dat nu bijna de helft van het areaal bouwland beslaat.

Beneden Egge

In Beneden Egge ligt een minder zwaar accent op de graasdierhouderij dan in beide andere gebieden. In tegenstelling tot de twee andere gebieden is ook het economische belang van deze tak in de voorbije acht jaar gedaald, maar bedraagt nog altijd ruim de helft van de economische betekenis van de gehele landbouw in Beneden Egge. De op een na grootste tak - in economisch opzicht - is de intensieve veehouderij met een aandeel van bijna een vijfde, evenveel als in 1988. Het aandeel van de akkerbouw is iets afgenomen en bedraagt nu ruim 10%, dat van de tuinbouw is sterk toegenomen tot 10% in 1996. Ook in dit gebied is het aantal melkveehouderijbedrijven sterk gedaald. Procentueel nam echter het aantal intensieve-veehouderijbedrijven nog sterker af. Naast grasland en voedergewassen is in dit gebied een behoorlijk deel van de cultuurgrond - circa een kwart - in gebruik als bouwland. In de studieperiode is het areaal graan, en poot- en consumptieaardappelen flink uitgebreid. De teelt van fabrieksaardappelen blijft overigens het bouwplan domineren. De veebezetting is in het gebied gedaald (van 2,3 tot 2,1 gve per hectare). Dit was met name het gevolg van een sterke daling van het aantal melkkoeien (-21%), die maar ten dele is gecompenseerd door een toename van het aantal overige graasdieren. De melkveebezetting daalde evenals in Zuidwolde-Noord behoorlijk (van 1,5 tot 1,2 melkkoe per hectare).

Zuidwolde-Zuid

Evenals in Zuidwolde-Noord staat de landbouw in Zuidwolde-Zuid zeer sterk in het teken van de graasdierhouderij. Het economisch belang van deze tak is in de studieperiode zelfs nog iets toegenomen, dankzij de melkveehouderij. Het aandeel van de overige graasdierhouderij bleef constant, in tegenstelling tot dat van de overige graasdierhouderij in Zuidwolde-Noord. Het aandeel - in economisch opzicht - van de intensieve veehouderij is gedaald en be-

draagt nu ruim een tiende. Verder levert de akkerbouw nog een kleine bijdrage (6%) aan de economische omvang van de landbouw in het gebied. Ook in Zuidwolde-Zuid is het aantal melkveehouderijbedrijven fors afgenomen. Het areaal cultuurgrond in gebruik bij de bedrijven is in de studieperiode licht gestegen (5%), wat voor een belangrijk deel te danken is aan de uitbreiding van het areaal voedergrassen. Het overgrote deel (90%) van het areaal cultuurgrond bestaat uit grasland en voedergrassen. De resterende oppervlakte is in gebruik als bouwland. Het bouwplan is in vergelijking met de twee andere gebieden intensief: bijna 80% bestaat uit aardappelen en suikerbieten. De daling van het aantal melkkoeien bleef beperkt (-10%). Door een toename van het aantal overige graasdieren is het aantal gve gelijk gebleven. In combinatie met de toename met het areaal grond leidde dat tot een lichte daling van de veebezetting (van 2,5 tot 2,4 gve per hectare). De melkveebezetting nam minder sterk af dan in beide andere gebieden (van 1,6 tot 1,4 melkkoe per hectare).

4.3 Bedrijfsomvang

Het grootste deel van de bedrijven groter dan 20 nge in de drie gebieden is gespecialiseerd in de melkveehouderij (tabel 4.2). Het aandeel van dit type loopt uiteen van bijna 60% in Beneden Egge tot twee derde in Zuidwolde-Zuid. Op de tweede plaats - maar op ruime afstand - komen in Zuidwolde-Noord de overige graasdierbedrijven, in Beneden Egge de overige bedrijven en in Zuidwolde-Zuid de intensieve-veehouderijbedrijven.

De gemiddelde bedrijfsomvang is in Beneden Egge het grootst, die in Zuidwolde-Zuid ligt hier maar iets onder, terwijl de gemiddelde omvang in Zuidwolde-Noord duidelijk achterblijft (tabel 4.2). Echter, er bestaan grote verschillen in bedrijfsomvang tussen de verschillende bedrijfstypen binnen een ge-

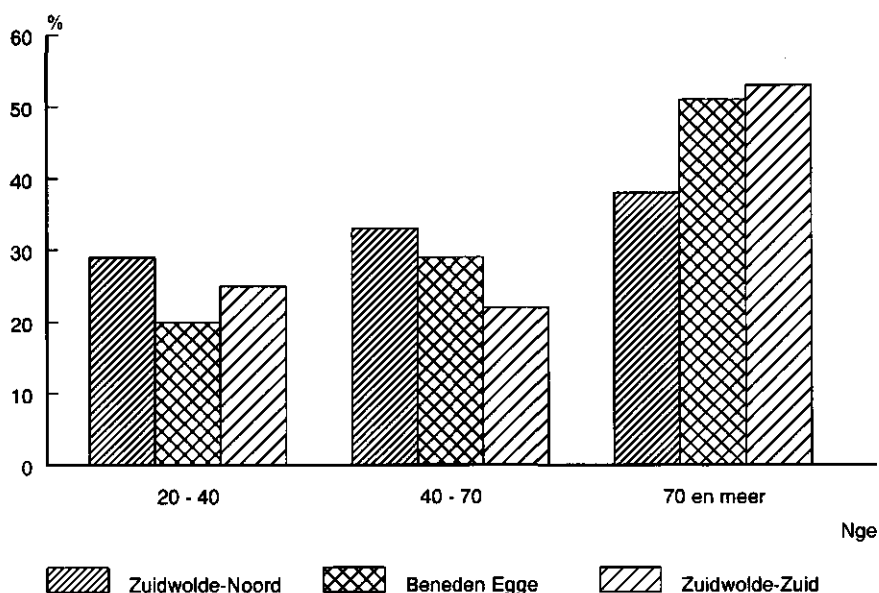
Tabel 4.2 Aantal bedrijven en gemiddelde bedrijfsomvang in nge naar gebied en bedrijfstype in 1996, bedrijven groter dan 20 nge

Bedrijfstype	Zuidwolde-Noord		Beneden Egge		Zuidwolde-Zuid	
	aantal	nge/ bedr.	aantal	nge/ bedr.	aantal	nge/ bedr.
Melkveehouderij	61	81	48	74	40	91
Overige graasdier	18	34	8	39	3	30
Intensieve veehouderij	10	55	8	86	8	64
Akkerbouw	3	52	6	84	3	85
Overige	7	59	12	148	5	44
Alle	99	67	82	83	59	80

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

bied, en er zijn grote verschillen in omvang tussen dezelfde bedrijfstypen in de drie gebieden. In Zuidwolde-Noord is de gemiddelde omvang van alle bedrijfstypen - met uitzondering van de melkveebedrijven - vrij klein. De melkveebedrijven in Beneden Egge zijn in vergelijking met de andere twee gebieden het kleinst. De overige bedrijven in Beneden Egge vallen op door de gemiddeld grote omvang. De bedrijfsomvang van de melkveebedrijven in Zuidwolde-Zuid ligt duidelijk boven die in de andere twee gebieden.

Een beeld van de verdeling van alle bedrijven groter dan 20 nge naar bedrijfsomvang geeft figuur 4.1. Hieruit blijkt nogmaals het verschil in bedrijfsomvang tussen Zuidwolde-Noord en de beide andere gebieden. In Zuidwolde-Noord heeft nog geen 40% van de bedrijven een omvang van meer dan 70 nge, voor beide andere gebieden geldt dat voor ruim de helft van de bedrijven. In Zuidwolde-Zuid zijn wat meer kleinere bedrijven (tussen 20 en 40 nge) en wat minder bedrijven tussen 40 en 70 nge dan in Beneden Egge.

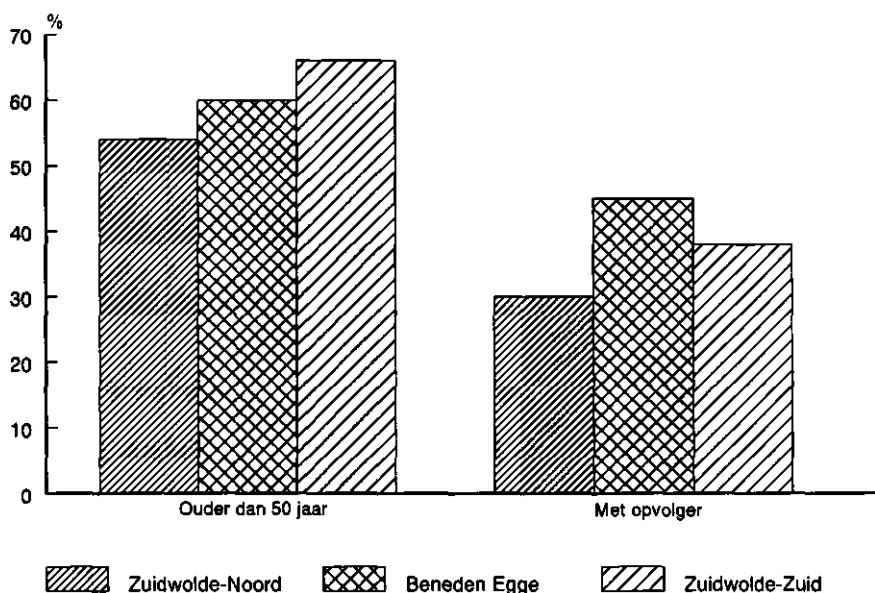
Figuur 4.1 Procentuele verdeling bedrijven groter dan 20 nge naar bedrijfsomvang in nge en gebied, 1996

Bron: CBS-Landbouwteiling, bewerking LEI-DLO.

4.4 Leeftijd en opvolging

Met behulp van de leeftijd- en opvolgingssituatie kan een indicatie worden gegeven van de toekomstige ontwikkeling van het aantal bedrijven. De vooruitzichten op het voortzetten van de bedrijven zien er op basis van deze indicatoren het beste uit voor Beneden Egge, en het slechtst voor Zuidwolde-

Zuid. In Beneden Egge zijn er in vergelijking met Zuidwolde-Noord weliswaar wat meer oudere bedrijfshoofden, maar dit wordt ruimschoots gecompenseerd door een veel hoger opvolgingspercentage (figuur 4.2). In vergelijking met Zuidwolde-Zuid zijn er in Beneden Egge minder oudere bedrijfshoofden en meer opvolgers. In Zuidwolde-Noord zijn er veel minder oudere bedrijfshoofden, en wat minder opvolgers dan in Zuidwolde-Zuid.

Figuur 4.2 Percentage bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder en het opvolgingspercentage naar gebied; bedrijven groter dan 20 nge; 1996
Bron: CBS-Landbouwtekening, bewerking LEI-DLO.

Het deel van de cultuurgrond in gebruik bij de bedrijven met een bedrijfshoofd boven de 50 jaar zonder opvolger (inclusief de bedrijven kleiner dan 20 nge) bedraagt in Zuidwolde-Noord en Beneden Egge ruim een derde, en in Zuidwolde-Zuid bijna 40%.

4.5 Andere aspecten

In tabel 4.3 zijn nog enkele andere kenmerken van de bedrijven met een omvang van meer dan 20 nge samengebracht. In het gemiddeld aantal kavels per bedrijf en de gemiddelde kavelgrootte zijn er nauwelijks verschillen tussen de drie gebieden. In Zuidwolde-Noord is het percentage van de cultuurgrond in eigendom het laagst. In dit gebied is verder de mestproductie per hectare het laagst. Zuidwolde-Zuid verkeert op dit punt in een minder gunstige positie,

wat ook blijkt uit het vrij hoge percentage van de bedrijven met een veebezetting van meer dan 2,5 gve per hectare.

Tabel 4.3 Verkaveling, % eigendom, mestproductie en veebezetting naar gebied; bedrijven groter dan 20 nge; 1996 tenzij anders vermeld

Kenmerk	Zuidwolde-Noord	Beneden Egge	Zuidwolde-Zuid
Kavels per bedrijf a)	4,3	4,5	4,3
Ha per kavel a)	5,8	5,8	5,9
% grond in eigendom b)	66	81	76
Kg fosfaat per ha	105	127	140
% bedrijven met meer dan 2,5 gve/ha	38	40	46

a) 1993; b) 1995.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

4.6 Melkveebedrijven

Van de melkveebedrijven - het belangrijkste bedrijfstype in de drie gebieden - zijn enkele kenmerken in tabel 4.4 weergegeven. De melkveebedrijven in Zuidwolde-Zuid zijn gemiddeld het grootst, en tellen relatief veel opvolgers. Voorts zijn de bedrijven in dit gebied wat intensiever en iets slechter verkaveld dan in beide andere gebieden. De melkveebedrijven in Zuidwolde-Noord nemen qua omvang een tussenpositie in. Echter, het aandeel van de bedrijven met een ligboxenstal en het opvolgingspercentage in dit gebied zijn laag. Gunstig is de lage veebezetting. De melkveebedrijven in Beneden Egge tot slot zijn gemiddeld het kleinst. Op de overige aspecten steken de melkveebedrijven in dit gebied niet ongunstig af tegen die in beide andere gebieden.

Tabel 4.4 Overzicht kengetallen van de melkveebedrijven groter dan 20 nge naar gebied; 1996 tenzij anders vermeld

Kengetal	Zuidwolde-Noord	Beneden Egge	Zuidwolde-Zuid
Melkkoeien per bedrijf	46	42	52
Gve_mest per 100 ha a)	216	230	239
% met ligboxenstal b)	35	49	50
% bedr. met meer dan 60% huiskavel b)	43	44	39
Opvolgingspercentage	37	45	54

a) Gve volgens de mestwetgeving; b) 1993.

Bron: CBS-Landbouwtelling, bewerking LEI-DLO.

4.7 Conclusies

In het kort worden enkele conclusies over de bedrijfsstructuur voor elk gebied gegeven. Hierbij wordt direct aangetekend dat er grote verschillen bestaan tussen de bedrijfstypen in een gebied, en er grote verschillen bestaan tussen dezelfde bedrijfstypen in de drie gebieden. En uiteraard is er ook binnen de verschillende bedrijfstypen een grote verscheidenheid in de bedrijfsstructuur. De verkaveling van de bedrijven wordt niet genoemd, omdat die gemiddeld over alle bedrijven in de drie gebieden nauwelijks afwijkt.

De gemiddelde omvang van de bedrijven in Zuidwolde-Noord is vrij klein, de intensiteit van het grondgebruik is laag, en het opvolgingspercentage is erg laag. De laatste twee punten gelden ook voor de melkveebedrijven in het gebied. De omvang van de melkveebedrijven ligt tussen die in de twee andere gebieden in.

De gemiddelde bedrijfsomvang in Beneden Egge is redelijk, de intensiteit van het grondgebruik is niet al te hoog, en het opvolgingspercentage is hoger dan in beide andere gebieden. De melkveebedrijven in dit gebied zijn gemiddeld vrij klein.

In Zuidwolde-Zuid is de gemiddelde bedrijfsomvang redelijk, de intensiteit van het grondgebruik is vrij hoog, en het opvolgingspercentage is vrij laag. De melkveebedrijven in dit gebied onderscheiden zich van die in de andere gebieden door een grotere omvang en een groter aantal opvolgers.

Bij bovenstaande beoordeling is vooral gekeken naar de gebieden onderling. In het vorige hoofdstuk is de landbouw in de drie gebieden als geheel vergeleken met die in het Noordelijk Zandgebied. Daaruit komt naar dat de structuur van de landbouw in Zuidwolde als geheel ongunstig afsteekt tegen die in het Noordelijk Zandgebied, wat ook opgaat voor de drie gebieden afzonderlijk.

5. VISIE VAN LANDBOUWERS IN ZUIDWOLDE-NOORD

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk is de visie vanuit de landbouw op de landinrichting Zuidwolde-Noord verwoord. Hiervoor zijn in maart 1997 acht agrariërs geïnterviewd. Ze zijn onder meer gekozen op basis van hun kennis over de landbouw in het gebied. Bij de selectie van de te interviewen agrariërs is er verder voor gezorgd dat ze verspreid over het gebied wonen. De namen van de te interviewen agrariërs zijn aangeleverd door de landinrichtingscommissie.

De interviews zijn gehouden in de vorm van open vraaggesprekken, dat wil zeggen: de geïnterviewden konden in eigen bewoordingen uitdrukken hoe ze zelf en meer algemeen hoe de landbouwers in het gebied denken over de onderwerpen die de interviewer naar voren bracht. De betekenis van de landinrichting en de ontwikkelingen in de landbouw waren de hoofdonderwerpen van de interviews. Voordat verslag wordt gedaan van deze onderdelen, worden eerst enkele kenmerken van de bedrijven van de geïnterviewden behandeld (paragraaf 5.2). Ter illustratie zijn in de tekst letterlijke uitspraken van de geïnterviewden opgenomen. Deze zijn cursief en tussen aanhalingstekens weergegeven.

5.2 Bedrijfskenmerken

Type bedrijf

Bijna alle geïnterviewden hebben een melkveebedrijf. Ongeveer de helft heeft een gespecialiseerd melkveebedrijf, de overigen hebben naast het melkvee een intensieve-veehouderijtak. De bedrijven van de geïnterviewden zijn gemiddeld wat groter dan gemiddeld in Zuidwolde-Noord. Het aantal melkoeien per bedrijf loopt uiteen van 25 tot 90 (gemiddeld 50), en de oppervlakte cultuurgrond varieert van 20 tot 60 ha (gemiddeld 35 ha). De melkveebezetting per hectare komt op de bedrijven van de geïnterviewden overeen met het gebiedsgemiddelde. De leeftijd van de geïnterviewden ligt globaal tussen 35 en 55 jaar, met een zwaartepunt rond een leeftijd van 50 jaar. Ongeveer de helft van de geïnterviewden ouder dan 50 jaar heeft een opvolger, voor de andere helft is dat nog onbekend. Onbekend, omdat bijvoorbeeld de kinderen nog te jong zijn, of omdat opvolging mede afhankelijk is van de toekomstige ontwikkelingen in de landbouw. Een van de kenmerken van de landbouw in Zuidwolde - en met name in Zuidwolde-Noord - is de geringe animo voor bedrijfsopvolging (paragraaf 3.4 en 4.4). Tot de bedrijven zonder opvolger worden ook de bedrijven gerekend waarvan het nog niet duidelijk is of een van

de aanwezige kinderen het bedrijfshoofd wil gaan opvolgen. Wellicht zijn er in Zuidwolde-Noord relatief veel bedrijven waarvoor dit opgaat, wat dan een deel van de verklaring voor het lage opvolgingspercentage is.

Verkaveling

De geïnterviewden hebben over het algemeen weinig klachten over de verkaveling van het bedrijf. Dat wil niet zeggen dat iedereen de grond bij huis heeft liggen: drie van de acht hebben minder dan 60% van de oppervlakte cultuurgrond bij de bedrijfsgebouwen liggen. Het aandeel van de huiskavel op de totale oppervlakte cultuurgrond loopt uiteen van 25% tot 100% (alles bij huis). Een geïnterviewde met weinig grond bij huis vindt dat niet zo'n probleem, omdat de veldkavels qua vorm en kwaliteit veel beter zijn ("*mooi vlak en recht en niet droogtegevoelig*") dan de huiskavel, goed ontsloten zijn en liggen op betrekkelijk korte afstand van het bedrijf.

De volgende knelpunten in de verkaveling zijn genoemd:

- kleine huiskavel;
- kavels met een geer (met een "kiel");
- sterke versnippering: veel kavels op veel verschillende plekken;
- diepe kavel.

Waterbeheersing en ontsluiting

In het westelijk deel is enkele decennia geleden de waterhuishouding goed aangepakt door het waterschap: "*Daaraan valt niet zoveel meer te verbeteren.*" Over het oostelijk deel - in het wijkengebied van Alteveer - zijn wel klachten. Het is daar snel te nat. Het waterpeil zou daarvoor naar beneden moeten, wat technisch gezien geen punt is: "*Het peil is hoog, maar wel goed beheersbaar.*" Daarnaast zijn nog opmerkingen gemaakt over percelen die eigenlijk gedraineerd zouden moeten worden, en droogtegevoelige grond.

Over de ontsluiting zijn vrijwel geen klachten geuit. Het bleef beperkt tot een opmerking over het recht van overpad en de wens dat er hier en daar best een stukje weg verbeterd zou kunnen worden.

5.3 Landinrichting

Al eerder is voor dit gebied een landinrichting voorbereid: de ruilverkaveling Zuidwolde, die de huidige landinrichtingsgebieden Zuidwolde-Noord, Beneden Egge en Zuidwolde-Zuid omvatte. Na een lange voorbereidingstijd is de ruilverkaveling Zuidwolde in 1983 afgestemd. Bij de redenen voor de afstemming wordt even kort stilgestaan, om na te gaan in hoeverre de situatie is veranderd en welke lessen uit het verleden getrokken kunnen worden.

Terug in de tijd: 1983

In 1983 is de ruilverkaveling voor het hele gebied Zuidwolde afgestemd. In de gesprekken is dit nog regelmatig aan de orde gesteld in de trant van "Vorige keer had het door moeten gaan", "De boot gemist" en zelfs "De zwartste dag in de geschiedenis van Zuidwolde voor de landbouw." Dat het niet doorgaan van de ruilverkaveling nadelig zou zijn voor de ontwikkeling van de landbouw, is men zich nu veel meer bewust dan toen. Alleen al het feit dat er toen ruimere subsidiemogelijkheden waren, waaronder de mogelijkheden om melkquotum toe te kennen, is een gemiste kans geweest voor de landbouw. Volgens de geïnterviewden is de ruilverkaveling om de volgende redenen afgestemd:

- agrariërs die tegenstemden vanwege het gevoel dat bomen en bosjes veel heiliger zijn dan de agrarische sector, en er werd toen (heel) anders over natuur en milieu gedacht;
- er was geen ruimte voor, geen discussie mogelijk over een andere invulling van het plan dat er lag, of in ieder geval onvoldoende, bijvoorbeeld het verplaatsen van geplande bomenrijen in verband met schaduwwerking;
- grootgrondbezitters die tegenstemden. Het Drentse Landschap stemde volgens de geïnterviewden tegen, omdat een fietspad door het Rabbinge verhard zou gaan worden. Dat het Drentse Landschap tegenstemde, vindt men onbegrijpelijk, omdat deze organisatie gesubsidieerd wordt met geld van ons allen: "Zij worden door de overheid gesubsidieerd, en dan stemmen ze tegen een plan dat mede door die overheid is ondersteund, ... onbegrijpelijk, dat zou niet mogen."

Meningen nu: van afwijzend tot positief kritisch

De meningen van de landbouwers ten aanzien van de landinrichting lopen uiteen van afwijzend tot een voorzichtig ja, er is anders gezegd geen algemene noemer waaronder de meningen geschaard kunnen worden. Er zijn drie groepen onderscheiden: een groep die afwijzend staat tegenover de landinrichting of daar zeer weinig verwachtingen van heeft, een groep die landinrichting de voordeel van de twijfel geeft, en een groep die positief staat ten opzichte van de landinrichting. Overigens gaat het niet om drie scherp afgebakende groepen, er zit een geleidelijke overgang in.

De eerste groep staat afwijzend tegenover landinrichting, het houdt hen niet bezig, ze hebben daar weinig verwachtingen van. De reden voor deze houding wordt vooral ingegeven door de negatieve kanten van landinrichting, zoals veel meer aandacht voor natuur, landbouw staat niet meer op de eerste plaats, en een stijging van de grondprijs. Een andere reden is dat ze landinrichting niet nodig vinden, omdat het bedrijf weinig of geen knelpunten kent in de inrichtingssituatie. Maar ook voor anderen is de landinrichting een "te groot instrument", of ze zien veel moeilijkheden bij het ruilen van gronden door bijvoorbeeld grote verschillen in de kwaliteit van de grond, en de grote binding met de grond. De volgende uitspraken zijn in deze groep opgetekend:

"Ik sta afwijzend tegen landinrichting, het is voor mijn bedrijf niet nodig en voor anderen is het ook een te groot instrument. Zonder landinrichting kunnen ook de dingen worden klaargespeeld. Er komt hier vanzelf grond vrij, zodat er vrijwillig aan kavelruil of koop gedaan kan worden."
"Ik vind dat de interesse en verwachtingen over landinrichting erg gering is. Veel boeren hebben geen opvolger en persoonlijke belangen wegen vaak zwaarder."

In de tweede groep wordt ook kritisch tegen de landinrichting gekeken, maar wordt de landinrichting het voordeel van de twijfel gegeven. De geïnterviewden verwoordden het aldus:

"De verwachtingen van de ruilverkaveling zijn niet zo groot. Voor ons bedrijf zouden we maar iets beter worden, maar voor anderen geldt dat de verkaveling vaak veel slechter is. Zij hebben grotere belangen bij landruil. Kavelruil zou ook vrijwillig kunnen gebeuren, maar dat komt hier niet los."

"Kavelruil zonder landinrichting is onmogelijk, omdat het een te complexe zaak is. Er zijn te veel mensen bij betrokken."

De derde groep kijkt positief aan tegen landinrichting, maar er worden ook kritische noten bij geplaatst. Enkele uitspraken van de geïnterviewden:

"Ik denk dat men beseft dat als er niks gebeurt, dat het dan ook niet goed gaat, en dat toch een behoorlijk aantal mensen dit zo langzamerhand beseft."

"Ik denk - als de kosten tenminste een beetje binnen de perken blijven - dat iedereen er wel voorstander van is, nagenoeg."

Wantrouwen

De meningen die hier verwoord zijn, geven de uiteenlopende meningen tussen de geïnterviewden weer. Echter, niet alleen tussen geïnterviewden bestaan verschillen in opvattingen, er bestaat ook vaak een spanning in de opvattingen van de individuele geïnterviewde. Deze tweeslachtige houding wordt ingegeven door wantrouwen rondom de landinrichting: we mogen niet weer zo'n kans voorbij laten gaan, maar de angst, het wantrouwen is er (nog steeds) dat de natuur de overhand krijgt, dat de natuur boven alles staat. Of anders gezegd: enerzijds is er de mogelijkheid het bedrijf gezonder te maken door kavelruil, maar anderzijds is men bevreesd voor de nadelige effecten - met name is gewezen op de onttrekking van grond aan de landbouw voor natuurdoeleinden - en de nadelige effecten van natuur op de landbouw, bijvoorbeeld schaduwwerking van houtsingels. Het zal ook moeilijk zijn die angst, het wantrouwen weg te nemen, zo gaf een geïnterviewde te kennen. De volgende uitspraken van de geïnterviewden illustreren het wantrouwen ten aanzien van de landinrichting:

"Landbouw komt binnen landinrichting niet meer op de eerste plaats. Milieu, recreatie en landschap is belangrijker dan landbouw. Men ge-

bruikt landinrichting om schijnbaar wat voor de boeren te doen, maar men heeft eigenlijk heel andere plannen."

"Ik zie het (landinrichting) als een aantal instanties die beslissen over onze bedrijven. Het gaat eerst allemaal vrijwillig en daarna wordt het opgelegd. Ik, en ook anderen hebben daar wantrouwen over."

Meningen nader verklaard

De meningen van de geïnterviewden ten aanzien van landinrichting hangen onder meer samen met de bedrijfsinrichting, de leeftijd en opvolging, en het stadium waarin de landinrichting verkeert. Deze aspecten worden hierna kort toegelicht.

Degenen met een minder goed verkaveld bedrijf zijn uiteraard eerder voorstander van landinrichting dan degenen met een goed verkaveld bedrijf ("degenen die de zaakjes goed op orde hebben"). Deze kunnen - bewust of onbewust - in verband met de kosten zich afvragen of het zo nodig moet. Maar uit collegialiteit, en als de kosten binnen de perken blijven, zullen zij er wel voor te winnen zijn.

De "blijvers" zullen over het algemeen wel positief staan ten opzichte van de landinrichting. Een wat oudere boer zonder opvolger zal eerder denken: "Voor mij maakt het niet zoveel meer uit." En - zoals eerder is aangegeven - er zijn in Zuidwolde-Noord veel bedrijven zonder opvolger.

De niet al te hoge verwachtingen zijn wellicht voor een deel te wijten aan het stadium waarin de landinrichting verkeert. De landinrichting is nog maar net van start gegaan, zo is er tot nu toe één voorlichtingsavond geweest. De landinrichting leeft dan ook nog niet echt in het gebied, er wordt niet zo veel over gesproken "bij de boerderij". Door het verstrekken van meer informatie en het betrekken van de boeren in een vroeg stadium bij de planvorming kunnen die verwachtingen in gunstige zin worden bijgesteld.

Nadelen

In het voorgaande zijn meer of minder expliciet de nadelen van landinrichting - zoals de geïnterviewden die zien - naar voren gekomen. Alles bijeen genomen is het belangrijkste nadeel dat andere belangen en instanties een grotere rol gaan spelen. Daarbij gaat het met name om de natuurclaims. Realiseren van die claims betekent dat er grond onttrokken wordt aan de landbouw, en dat daardoor de grondprijs wordt opgedreven. Daarnaast is nog gewezen op andere nadelige gevolgen van natuurontwikkeling, zoals schaduwwerking. Kortom: "Het wordt moeilijk voor de boeren om op een economische manier te boeren." Een ander nadeel kunnen de kosten zijn, maar die zijn nog niet bekend. Een te lange duur van de landinrichting is nadelig, omdat er dan inmiddels al veel veranderingen in de bedrijfsstructuur hebben plaatsgevonden, men loopt achter de feiten aan.

Behalve deze meer tastbare nadelen, is er ook een gevoelsmatig nadelig kant aan de landinrichting. Er bestaat bij sommigen een gevoel dat de land-

bouw steeds minder meetelt, wat ook naar voren komt bij het onderdeel "wantrouwen". Enkele andere uitspraken ter illustratie:

"Ik vind van natuur en milieu dat die zo'n grote rol daarbij spelen, iedereen heeft dat hoog in het vaandel - wij ook hoor - maar de agrariërs hebben ook een economisch belang, dat wordt wel eens vergeten."

"Er wordt voor natuur een geweldige claim op de landbouw gedaan. Het geldt dat wij vroeger beurden, gaat voor het grootste deel naar de natuur, die slokt al meer op, en ja dat gaat toch wel een beetje ten koste van de landbouw denk ik. Wij als boeren hebben wel eens het gevoel dat wij een beetje overbodig zijn."

Knelpunten inrichting

In paragraaf 5.2 is de inrichtingssituatie van de bedrijven van de geïnterviewden beschreven. De geïnterviewden geven aan dat de verkaveling van de bedrijven in hun omgeving over het algemeen wat slechter is dan op hun eigen bedrijf, maar ze tekenen hierbij aan dat de verkavelingssituatie van bedrijf tot bedrijf sterk uiteenloopt. Het beeld dat in paragraaf 5.2 is geschetst van de waterbeheersing en de ontsluiting geldt niet alleen voor de bedrijven van de geïnterviewden, maar ook voor de bedrijven in hun omgeving.

Geen alternatief voor landinrichting

Een meerderheid van de geïnterviewden is van mening dat er geen (echt) alternatief voor landinrichting is om de knelpunten in de inrichting - in hoofdzaak de verkaveling - weg te nemen. In vrijwillige kavelruil zien deze geïnterviewden weinig, omdat het maar heel langzaam vordert, mede doordat er vaak hindernissen opduiken, zoals persoonlijke problemen of problemen over de kwaliteit van de grond, en er (te) veel mensen bij betrokken zijn. Een extra complicatie vormt het grootgrondbezit. Landinrichting biedt volgens hen meer mogelijkheden voor het realiseren van een efficiënte inrichting. Een geïnterviewde noemde als voordeel van landinrichting: *"Als je de gronden die voor het Drentse landschap zijn bestemd een beetje kunt bundelen op plekken waar er geen boeren zitten, dan vind ik dat een goede zaak."*

Grootgrondbezit grootste knelpunt bij ruilen

De omstandigheden die het ruilen volgens de geïnterviewden kunnen bemoeilijken, kunnen in vier categorieën worden onderverdeeld: grootgrondbezit, kwaliteit van de grond, het landinrichtingsplan, en de gebondenheid aan de grond.

Als de grootste moeilijkheid bij het ruilen wordt het "particulier grootgrondbezit" gezien. De medewerking van grootgrondbezitters is belangrijk, omdat zij een behoorlijk deel van de oppervlakte cultuurgrond in bezit hebben. Medewerking is niet alleen van belang voor de pachters van deze gronden, maar ook voor de overige agrariërs.

In de categorie "kwaliteit van de grond" vallen onder meer het verschil in grondsoort - *"er is zand, leem en veengronden en alles wat daar tussen zit"* -, verschillen in droogtegevoeligheid of doorlaatbaarheid, en in grondwaterstanden. Kortweg: *"Het loopt uiteen van veen- tot zandgrond en van nat tot droog."* Sommige geïnterviewden stipten deze verschillen wel aan, maar merkten daarbij op dat ze er zelf niet zo zwaar aan tillen, dat daar binnen landinrichtingsverband wel een oplossing voor te vinden is.

Tot de categorie "landinrichtingsplan" behoren de inhoud van het plan, de mogelijkheden om het plan aan te passen, en de voorlichting en communicatie over het plan. Over de inhoud van het plan merkte een geïnterviewde op dat hij zijn *"gronden niet eerder afgeeft voordat ze een plan hebben laten zien met de bedoelingen"*. Voor een ander mag het plan wel globaal zijn, als er maar voor gezorgd wordt dat zoveel mogelijk agrariërs erop vooruitgaan, dat niet bij wijze van spreken één alles bij huis krijgt en de ander niets. Belangrijk is ook dat bij de planvorming voldoende inspraakmogelijkheden zijn, dat er ruimte is voor aanpassingen. Zoals in het begin van deze paragraaf is aangegeven was daar in de afgestemde ruilverkaveling te weinig ruimte voor.

Bij de "gebondenheid aan de grond" moet gedacht worden aan de emotionele band met de grond (vererving, familiebezit), en oudere boeren zonder opvolger of hobbyboeren die het land vasthouden. Een geïnterviewde verwoordde het aldus: *"De binding met de grond is hier erg groot. Oudere boeren zonder opvolging verhuren liever hun grond, of boeren extensief in plaats van te verkopen."* Voor de jongere generatie boeren geldt dat die emotionele band waarschijnlijk veel minder sterk is.

Overige punten die het ruilen lastig kunnen maken, is de ligging van de grond in de buurt van verzuringsgevoelige objecten, en een te lange tijdsduur van de landinrichting.

5.4 Landbouw

Het eigen bedrijf

De meeste geïnterviewden zijn tevreden over de huidige omvang van hun bedrijf. Dat wil niet zeggen dat alle bedrijven een grote omvang hebben. Een klein bedrijf zonder lasten, dat er financieel goed voorstaat, wordt evenzo goed positief beoordeeld. Als andere pluspunten van de huidige bedrijven zijn genoemd een extensieve bedrijfsvoering (*"ruim in de grond"*), een goed ingericht bedrijf, en een tweemansbedrijf (gunstig in verband met de verdeling van het werk). Als minder sterke punten zijn genoemd een te klein melkquotum met het oog op opvolging, te weinig grond en een te groot bedrijf voor de huidige arbeidsbezetting.

Voor circa de helft van de geïnterviewden volstaat de huidige omvang van het bedrijf ook voor de nabije toekomst. Dat kan zijn omdat het bedrijf groot genoeg is, of omdat er redelijke neveninkomsten zijn of omdat opvolging nog onbekend is. De overige geïnterviewden willen het bedrijf de komende jaren uitbreiden, meestal met het oog op de opvolging. Bij uitbreiding

wordt met name gedacht aan meer melkquotum en meer grond. Het grootste knelpunt voor verdere bedrijfsontwikkeling ligt op het financiële vlak, met name wanneer er sprake is van bedrijfsopvolging. Voor het overige zien de geïnterviewden weinig belemmeringen. Wel is een aantal maal de ligging nabij verzuringsgevoelige objecten als een mogelijk knelpunt voor bedrijfsontwikkeling gezien. Volgens sommigen komt er voldoende grond vrij: er zijn veel bedrijven gestopt en er zullen nog veel bedrijven stoppen. Maar er zijn ook geïnterviewden die wijzen op oudere boeren die de grond liever verhuren dan verkopen, en boeren die de grond vasthouden met het oog op een eventuele verdere stadsuitbreiding van Hoogeveen. Het grondaanbod zal overigens van plek tot plek verschillen.

Over het algemeen zien de geïnterviewden heel weinig in alternatieve inkomstenbronnen, zoals natuur- en landschapsbeheer, en recreatie. Dat geldt met name voor de recreatie, omdat het *"ons niet past"*, *"we hebben de handen vol aan het bedrijf"* of *"het ons niet trekt"*. In natuur- en landschapsbeheer zien enkelen wel wat, mede omdat ze er al enige ervaring mee hebben (bergboerenregeling, beheersovereenkomst). De interesse ervoor is echter afhankelijk van de voorwaarden en de vergoedingen die er tegenover staan. Iemand *"zou wel natuur willen beheren, maar dit zou dan wel buiten de normale bedrijfssituatie om moeten (...) om niet in de problemen te komen met de kwaliteit van het voer"*. Boeren denken overigens veelal anders over natuurbeheer dan de organisaties die zich hier specifiek mee bezig houden, en ze zetten ook vraagtekens bij het beleid:

"In het Reestdal kopen ze eerst het land van de boeren voor 20.000 gulden, ze geven het dan uit aan het Drentse Landschap. Die vraagt weer 500 gulden pacht aan de boer en die boer ontvangt weer 1.500 gulden beheersvergoeding. Dat is geld weggooien. Als de overheid de boeren hun gang had laten gaan, dan was het ook wel goed gekomen met die natuur. Als je er nu wel eens langskomt, dan is het een grote bende met lang gras."

Een ander kan het niet rijmen dat aan de ene kant kraaien en vossen worden beschermd, en aan de andere kant getracht wordt de weidevogels te beschermen:

"Nou, als ik aan het grasmaaien ben en ik pak een jonge haas uit en die zet ik over in een ander stuk land, en als ik me omdraai en de kraaien grijpen hem, dan denk ik waar ben je nou mee bezig, en dat is met de weidevogels idem dito. En dat mestinjecteren doet geen goed aan de weidevogelstand, die rijden alles kapot."

Bedrijven in omgeving

Kenmerken van de landbouw in het gebied zijn volgens de geïnterviewden: vrij veel bedrijven met een bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar zonder opvolger, veel pachtbedrijven die vaak verouderd zijn, veel bedrijven die tussen groot en klein in zitten, oudere boeren of hobbyboeren die grond vasthouden.

Vrijwel elke geïnterviewde gaf aan dat er al veel boeren zijn gestopt, en er nog veel zullen stoppen: *"Er blijven nog maar weinig grote boeren over."* Dat wordt in de eerste plaats veroorzaakt door de huidige bedrijfsstructuur in het gebied (omvang van de bedrijven, leeftijd en opvolgingssituatie, en eigendomssituatie). Daarnaast kan ook de regelgeving een rol spelen, met name op het milieuterrein. Zo is zandgrond ongunstig in verband met de mineralenboekhouding. Een knelpunt in het westelijk deel van het gebied is het grootgrondbezit. De bedrijven die gepacht worden zijn vaak verouderd. Een geïnterviewde ziet het zo:

"De pachtboeren hebben daarom ook geen opvolger. De landbouw gaat hier hard achteruit. De bedrijven die stoppen, daar komt geen nieuwe boer op. De bedrijven zijn ook vaak te klein en uitbreiding is niet mogelijk."

Indien veel bedrijven stoppen, zou er veel grond beschikbaar kunnen komen voor bedrijfsvergroting van de bedrijven die worden voortgezet. Enkele geïnterviewden gaven dit ook aan. Echter, andere geïnterviewden zetten daar ook vraagtekens bij, omdat de grond om diverse redenen kan worden vastgehouden (zie onder kopje "het eigen bedrijf"). Enkele geïnterviewden zien ook melk en grond uit de sector en het gebied verdwijnen:

"Veel ouderen stoppen. De grond gaat naar akkerbouwers of als er melk op zit, dan wordt het verkocht of verhuurt aan mensen buiten de streek."

"Er zijn veel mensen die van buiten de streek hier land hebben. Dit vanwege het melkquotum. De grond wordt gebruikt om vee in te scharen."

Het ideale bedrijf

Het "ideale" bedrijf voor de nabije toekomst moet in de ogen van de geïnterviewden in de eerste plaats een goed (redelijk, fatsoenlijk) inkomen opleveren. De omvang op zich is daarvoor minder bepalend. De gewenste omvang van een melkveebedrijf loopt uiteen van 40 tot 80 melkkoeien, een oppervlakte van 30 tot 60 ha, en een veebezetting van hooguit 2,5 gve per hectare. De meeste geïnterviewden gaan uit van een gezinsbedrijf. Daarnaast zijn de volgende elementen genoemd:

- niet te groot bedrijf: *"Je moet geen slaaf worden van jezelf"*, *"Voor de bank werken doe ik niet graag"*, *"Niet werk alleen"*;
- grotere grondgebondenheid (extensiever);
- een tweemansbedrijf in verband met sociale aspecten en voordelen van kennisspecialisatie;
- sterk geautomatiseerd en gespecialiseerd;
- land bij huis.

Een geïnterviewde tekende erbij aan dat een "ideaal", duurzaam bedrijf op zandgrond moeilijk te realiseren is in verband met de mineralenboekhouding. Een extra handicap is het beregeningsverbod. Een andere geïnterviewde ziet het ideale bedrijf niet in Nederland liggen, *"hoewel de groeiomstandighe-*

den (klimaat) zeer gunstig zijn voor de melkveehouderij. Er is in Nederland te veel prioriteit voor natuur en bedreigingen van stedebouw".

6. AANBEVELINGEN

Bedrijfsstructuur

Zowel uit het cijfermateriaal als uit de gesprekken komt een somber beeld van de landbouw in Zuidwolde-Noord naar boven. In de afgelopen jaren zijn er veel bedrijven, met name melkveehouderijbedrijven, gestopt. Dat ging gepaard met een behoorlijke daling van de melkveestapel. Waarschijnlijk is ook het totale melkquotum in het gebied afgenomen. De plaats van het melkvee is deels ingenomen door vleesvee, wat neerkomt op een economische verzwakking van de landbouw in het gebied. De huidige gemiddelde omvang van alle bedrijven in Zuidwolde-Noord is klein, en de animo voor bedrijfsopvolging is gering. Gunstig vanuit milieuoogpunt is de vrij lage veebezetting in het gebied. De melkveehouderij is de belangrijkste tak in het gebied. De melkveebedrijven zijn weliswaar gemiddeld een stuk groter dan de overige bedrijven in het gebied, maar in absolute zin toch vrij klein. Verder beschikt maar een klein deel van de melkveebedrijven over een ligboxenstal, en er is weinig animo voor bedrijfsopvolging. In het gebied wordt vrij veel grond gepacht. Het grootgrondbezit wordt door de geïnterviewden gezien als een rem op de ontwikkeling van de landbouw. De geïnterviewden verwachten dat er veel bedrijven zullen stoppen, wat nog niet wil zeggen dat er zomaar veel grond vrijkomt. Zo is gewezen op oudere boeren of hobbyboeren die de grond aanhouden, en dat er met de melk ook grond in gebruik komt bij bedrijven buiten het gebied.

Het is moeilijk aan te geven in hoeverre het niet doorgaan van de ruilverkaveling in 1983 van invloed is geweest op de ontwikkelingen in de landbouw. Wellicht had de ruilverkaveling de levensvatbaarheid van een aantal bedrijven vergroot, evenals de animo voor bedrijfsovername. Een goede bedrijfsinrichting of het vooruitzicht daarop zal een positief aspect zijn bij besluitvorming over bedrijfsovername. Meer in algemene zin had de ruilverkaveling een gunstige invloed op de landbouwkundige ontwikkelingen kunnen hebben.

Houding ten opzichte van landinrichting

De geïnterviewden hebben een aantal redenen aangevoerd voor het afstemmen van de ruilverkaveling in 1983. De vraag is in hoeverre de huidige situatie is te vergelijken met de toenmalige. De forse natuurclaims en onvolgende ruimte om het plan aan te passen, bezorgden de ruilverkaveling indertijd een slecht imago bij de agrariërs. Uit de gesprekken komt naar voren dat er nog steeds grote aarzelingen ten aanzien van de landinrichting bestaan. Enerzijds ziet men over het algemeen wel de voordelen voor de landbouw. Zonder landinrichting zijn de knelpunten in de inrichting moeilijk op te lossen, en men is van mening dat het niet doorgaan van de ruilverkaveling nadelig is

geweest voor de landbouw. Anderzijds zijn de agrariërs bevreesd voor de nadelige effecten, met name de claims vanuit natuur, en voor instanties die gaan beslissen over hun bedrijven. Met andere woorden, er bestaat nog steeds wantrouwen ten opzichte van de overheid.

De bestaande en voorgestelde beheers- en reservaatgebieden in Zuidwolde-Noord beslaan een oppervlakte van circa 550 ha, waarvan circa 50 ha bestaat uit reservaatgebied. Dat is 13% van de totale oppervlakte van het gebied. De tweeslachtige houding ten opzichte van landinrichting is dan ook niet vreemd. Men zou kunnen tegenwerpen dat het relatienotabeleid losstaat van landinrichting, en ook zonder landinrichting doorgang vindt, de agrariërs ervaren dat echter als samenhangende zaken. Daarnaast beperkt de blik van de agrariërs zich niet tot de grenzen van het landinrichtingsgebied Zuidwolde-Noord, zij zien ook wat er in het Reestdal gebeurt, wat mede van invloed zal zijn op hun houding ten opzichte van landinrichting.

Op de planvorming - waaronder ruimte om plannen aan te passen - wordt verderop ingegaan.

Grootgrondbezit

Evenals bij de afgestemde ruilverkaveling spelen ook bij de huidige landinrichting de grootgrondbezitters een belangrijke rol. Van het Drentse Landschap mag dit keer een opbouwende rol worden verwacht, zij is immers vertegenwoordigd in de landinrichtingscommissie. Men verwacht vooral van de zijde van het particulier grootgrondbezit weinig of geen medewerking. Voor het welslagen van de landinrichting is dat echter haast onontbeerlijk, omdat een behoorlijk areaal cultuurgrond gepacht wordt. Geadviseerd wordt daarom in een zo vroeg mogelijk stadium zich te verzekeren van de medewerking van grootgrondbezitters, of in ieder geval vast te stellen waartoe de grootgrondbezitters bereid zijn. In het uiterste geval zou men kunnen besluiten de begrenzing van het gebied aan te passen, of in delen van het gebied waar weinig moeilijkheden zijn te verwachten alvast met de uitvoering van (deel)plannen te starten.

Planvorming

Bij de afgestemde ruilverkaveling was nauwelijks ruimte om af te wijken van het opgestelde plan. In de planvorming moeten voldoende inspraakmogelijkheden zijn, er moet ruimte zijn voor aanpassingen. Er wordt echter ook gevraagd om een duidelijk plan: wat zijn de bedoelingen, bijvoorbeeld wat betreft natuur. Een zo duidelijk mogelijk plan enerzijds en een plan met ruimte voor aanpassingen anderzijds, staan echter op gespannen voet. Gedeeltelijk is dat te ondervangen door het plan in samenspraak met het gebied op te stellen, door iedereen vanaf het begin bij de planvorming te betrekken. Hierdoor is de kans groter dat er een plan komt dat breed in het gebied wordt gedragen. Dan zullen er in een later stadium waarschijnlijk minder aanpassingen nodig zijn. In de landinrichtingspraktijk is men al volop bezig met deze nieuwe aanpak van de planvorming. Ook in Zuidwolde-Noord zal deze nieuwe werk-

wijze worden toegepast. Voorlichting en communicatie met de streek is verder van belang om de interesse voor landinrichting aan te wakkeren, de discussie op gang te brengen, en de denkbeelden over de (on)mogelijkheden van landinrichting - in het geval van Zuidwolde-Noord een ruilverkaveling met administratief karakter - scherp te stellen.

LITERATUUR

CLC (Centrale Landinrichtingscommissie) (1994)

Advies over basisinrichting ten behoeve van de land- en tuinbouw;
Utrecht

Provincie Drenthe (1995)

Landinrichting Zuidwolde-Noord; Projectnota

BIJLAGE

Bijlage 1 Nederlandse grootte-eenheid

Nge: Nederlandse grootte-eenheid

De productieomvang van de bedrijven en van de verschillende productierichtingen is uitgedrukt in de Nederlandse grootte-eenheid (nge). De nge is evenals de sbe (standaardbedrijfseenheid) een maatstaf voor de economische omvang van agrarische bedrijven. De nge is gebaseerd op de saldi per diersoort en per hectare gewas. De nge-normen worden regelmatig herzien. In de bijlage zijn voor een aantal diersoorten en gewassen de nge-normen voor 1988 en 1996 opgenomen. Met de nge kunnen de verschillende onderdelen (dieren, gewassen) van een bedrijf onder één noemer worden gebracht. Dit biedt de mogelijkheid om de omvang van verschillende typen bedrijven te vergelijken. De nge mag dus niet worden gezien als een maatstaf voor de fysieke omvang (zoals het aantal dieren). Voorts wordt er op gewezen dat de nge een gestandaardiseerde maatstaf is. Dit houdt in dat het aantal nge aangeeft hoe groot een bedrijf zou kunnen zijn, uitgaande van het saldo dat onder normale omstandigheden verwacht zou mogen worden. Het werkelijke saldo kan in een bepaald gebied of in een bepaald jaar of op een bepaald bedrijf afwijken van het berekende (standaard)-saldo. Behalve voor de weergave van de omvang van de bedrijven en de verschillende productietakken, is de nge gebruikt om de bedrijven in te delen naar bedrijfstypen.

In tabel B1.1 zijn voor een aantal gewassen en diersoorten de nge-normen voor 1988 en 1996 opgenomen.

Tabel B1.1 Nge per dier respectievelijk ha gewas voor 1988 en 1996

Dieren/gewassen	1988	1996
Melkkoeien	0,86	1,33
Jongvee < 1 jaar	0,19	0,23
Jongvee 1-2 jaar	0,24	0,34
Fokvarkens	0,26	0,28
Vleesvarkens	0,04	0,04
Fabriksaardappelen	1,17	1,27